

The Effect of Religious Beliefs on Professional Skepticism and Auditors' Assessment of the Risk of Material Misstatement: With the Approach of Levels of Religiosity from the Perspective of Islam

Sayed Mohsen Madineh^{ID*}

Iman Zare^{ID**}

Abstract

Objective: According to the agency theory, managers have many incentives to have their audit reports presented with a favorable opinion; they are looking for auditors who will behave according to their wishes and have less professional skepticism about financial statements. Expectations can lead to buying the auditor's opinion and increase the possibility of distortion and fraud in financial statements (Fakhari and Amiri, 2019). In response to the increasing complexity, the auditing profession expects to minimize material misstatements in financial statements by exercising professional skepticism among auditors (Nolder and Kados, 2018). Hurr (2010) defines professional skepticism as an attitude of constant pessimism and the habit of delaying an opinion until one obtains sufficient information and evidence and believes that when the auditor has doubts about the reliability of the information provided by the owner, has doubts and wants to look for more signs. Therefore, he can search for more information and conduct additional investigations to create a sufficient basis for better judgments. Professional doubt is a behavioral issue, and from a theoretical point of view, it explains what is known as the underlying principle in the fundamental principles of auditing and assurance (Hosseini et al., 2014). Religiosity and religious beliefs are among the most important behavioral factors that can influence the behavior of accountants and auditors, and professional doubt is no exception to this rule (Khoshbakht et al., 2022). According to the theory of McDaniel and Burnett (1990), religiosity means belief in God, along with the commitment to follow the principles defined by God. The goal of teaching religion and performing rites and rituals is to create moral transformation in human beings. According to the theory of religious ethics, religion is connected with ethics, and religion is the source of ethics; therefore, religiosity can drive moral behavior (Mahdavi et al., 2022). On the other hand, ethics in auditing causes the professional doubt of the auditor to increase because he reasons carefully in the auditing process and has a deep view of and even beyond those issues. In other words, ethics, which results from religion, will increase the auditor's exploratory search to obtain the required evidence and improve professional doubt (Birjandi et al., 2018). Among the behavioral factors that can affect the prevention of fraudulent financial reporting by accountants and the evaluation of auditors is

Journal of Accounting Knowledge, Vol. 14, No. 4, pp. 111-132

* Assistant Professor of Accounting, Payame Noor University, Tehran, Iran. **Email:** madineh1361@pnu.ac.ir

** **Corresponding Author**, Assistant Professor of Accounting, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Email: iman.accounting@pnu.ac.ir

Submitted: 5 April 2023 **Revised:** 28 June 2023 **Accepted:** 15 July 2023 **Published:** 25 December 2023

Publisher: Faculty of Management & Economics, Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: 10.22103/jak.2023.21306.3873

©The Author(s).

the level of belief and adherence of accountants and auditors to their moral and religious principles (Khoshbakht et al., 2022). Therefore, it can be expected that religious beliefs significantly affect the relationship between professional doubt and distortion risk assessment. Based on this, the present study aims to investigate the effect of professional doubt on the auditors' assessment of the risk of material misstatement, emphasizing the moderating role of religious beliefs with an Islamic approach.

Method: The current research is practical in terms of its purpose and quasi-experimental and survey in terms of research nature. The time domain of the research is 2022. This research uses a scenario-based questionnaire to test the research hypotheses. The standard questionnaire is taken from Hosseini et al.'s research (2017). In order to control the effects caused by severe economic fluctuations, the audit period of the scenario of 2015 has been considered, and to compare the results of the research with previous research such as Hossein et al. has been used in the Tehran Stock Exchange so that the numbers and figures of the scenario in terms of salable product, receivables collection period, etc. are consistent with Iran's economic environment. The second part raised questionnaires related to professional doubt and religiosity. To measure the variable of professional doubt, the 30-question questionnaire of Hurtt (2010) was used as a five-point Likert scale, which includes six dimensions of questioning mind, pause in judgment, knowledge search, interpersonal understanding, self-confidence and self-assurance. To measure the variable of religiosity according to the standard questionnaire of Khodayari Fard et al. (2009) and the localized model of Allport and Ross (Shojaizand, 2010), in the form of a 25-question questionnaire including 13 items for faith, 6 items for piety and 6 items for certainty was used. Finally, the participant's demographic information was asked in the third part of the questionnaire. The statistical population of this research is auditors working in the auditing profession, and using Cochran's formula, 384 people were selected as the research sample. In order to collect the required sample, 460 questionnaires were distributed in person and electronically. Among them, 384 complete questionnaires were extracted without defects, and finally, the data were collected using the structural equation method and SmartPL software. S was analyzed. The variables used in this research are divided into three categories: independent, dependent and moderator. The independent variable of the research is professional doubt, the dependent variable of the research is the auditors' assessment of the risk of significant distortion, and the variables of religiosity with three degrees of faith, piety and certainty are the moderating variables.

Findings: The results of structural equation model analysis showed that the significance value of all hypotheses is greater than 1/96, which is significant at the 95% confidence level. Therefore, the hypotheses of the research are confirmed. The standardized path coefficient of the assumptions is also greater than 0/4, which shows the factors' positive effect on assessing the risk of significant distortion. The coefficients of the path with a value of 0/83 showed that among religious beliefs, faith has the greatest effect on professional doubt and, finally, on the evaluation of the risk of significant distortion, which is completely consistent with the verses and traditions in the field of faith, because the first order of religiousness is faith that the rest of the levels appear after it. The influence coefficient of certainty and piety, with values of 0/69 and 0/65, respectively, show the second and third rank for these variables in influencing the evaluation of the risk of significant distortion. This change in ranking for certainty and piety in the research findings is different from religious sources because certainty is the opposite of doubt, which will have a significant effect on the professional doubt of auditors, and from this aspect, it is more important than piety in auditing.

Results: The first hypothesis examined the moderating effect of religious beliefs on the relationship between professional skepticism and assessing the risk of significant distortion. The results showed that religious beliefs positively affect the relationship between professional skepticism and material misstatement risk assessment, and the higher the auditors' commitment to religious beliefs, the higher the quality of material misstatement risk assessment. The result of the first hypothesis is consistent with the research results of [Kargarkamvar et al. \(2023\)](#), [Adil et al. \(2022\)](#) and [Mahdavi et al. \(2022\)](#). It confirms the research of Peransanti and Yulianto. Next, religious beliefs were examined in the three sections of faith, piety and certainty in the form of the second to fourth hypotheses. The results of the considered hypotheses were confirmed. By winning first place for faith in religious beliefs, it showed faith in God, faith in resurrection and auditing even the smallest actions and behaviors, and faith in the punishment with a positive effect on professional doubt, accuracy and sensitivity of auditors in evaluation. It raises the risk of material misstatement. Certainty with the second rank is effective in this connection. Certainty is the opposite of skepticism, and auditors with faith will be cautious in applying judgment in doubtful situations so that they do not reach the level of certainty through scientific and objective examination. Therefore, auditors with a higher degree of certainty in religious beliefs will be more successful in assessing the risk of material misstatement due to higher professional skepticism. Finally, with the third rank, piety positively affected the relationship between professional doubt and assessing the risk of significant distortion. Pious auditors by avoiding things contaminated with sin, fraud and suspicion and insisting on the truth in speech, observing trust, and adhering to covenants, the result of which, according to the verses of the Holy Quran, is solving problems and getting rid of worldly doubts; They will exercise higher professional skepticism that results in a more material misstatement risk assessment. The results of the second to fourth hypotheses are consistent with the religious teachings according to the verses and traditions and align with the research results of [Atrat Dost et al. \(2021\)](#) and [Pourmehdi et al. \(2021\)](#).

Keywords: *Religious Beliefs, Misstatement Risk Assessment, Professional Skepticism.*

Paper Type: *Research Paper*

Citation: Madineh, S.M., & Zare, I (2023). The effect of religious beliefs on professional skepticism and auditors' assessment of the risk of material misstatement: With the approach of levels of religiosity from the perspective of Islam. *Journal of Accounting Knowledge*, 14(4), 111-132 [In Persian].

تأثیر باورهای دینی بر تردید حرفه‌ای و ارزیابی حسابرسان از خطر تحریف با اهمیت: رویکرد مراتب دین‌داری از منظر اسلام

سیدمحسن مدینه *^{ID}

ایمان زارع **^{ID}

چکیده

هدف: ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی حسابرسان در به کارگیری تردید حرفه‌ای و ارزیابی خطر تحریف مؤثر است. از طرفی دین و باورهای حاصل از آن می‌تواند محرک رفتارهای اخلاقی باشد. بر این اساس هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر باورهای دینی با رویکرد اسلامی بر رابطه بین تردید حرفه‌ای و ارزیابی حسابرسان از خطر تحریف با اهمیت است.

روش: پژوهش حاضر از لحاظ شیوه اجرا کمی است. داده‌های جمع‌آوری شده با روش معادلات ساختاری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. جامعه آماری پژوهش در قلمرو زمانی سال ۱۴۰۱ شامل حسابرسان شاغل در حرفه حسابرسی است که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. ابزار پژوهش، پرسشنامه استاندارد براساس ادبیات پژوهش است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان داد باورهای دینی بر رابطه بین تردید حرفه‌ای حسابرس و ارزیابی خطر تحریف تأثیر مثبت دارد. به عبارت دیگر، حسابرسانی که پایبند باورهای دینی هستند، سطح تردید حرفه‌ای بالاتری دارند و با جستجوی بیشتر شواهد و حتی موارد به ظاهر کم اهمیت به عنوان پشتوانه قضاوت، قادر به ارزیابی بهتر خطر تحریف با اهمیت هستند. تأثیر تعدیلی باورهای دینی شامل ایمان، تقوا و یقین با رتبه نخست برای ایمان، دوم برای یقین و سوم برای تقوا بر رابطه بین تردید حرفه‌ای و ارزیابی خطر تحریف مثبت و معنادار ارزیابی شد.

نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش با رویکرد اسلامی نشان داد اعتقادات دینی با محوریت ایمان، تقوا و یقین، به واسطه تأثیر مثبت و مستقیمی که بر تردید حرفه‌ای دارند، بر ارزیابی خطر تحریف با اهمیت و در نهایت بر کیفیت کار حسابرسی تأثیر بسزایی خواهند داشت.

واژه‌های کلیدی: باورهای دینی، ارزیابی خطر تحریف با اهمیت، تردید حرفه‌ای.

نوع مقاله: پژوهشی.

استناد: مدینه، سید محسن و زارع، ایمان (۱۴۰۲). تأثیر باورهای دینی بر تردید حرفه‌ای و ارزیابی حسابرسان از خطر تحریف با اهمیت: رویکرد مراتب دین‌داری از منظر اسلام. *مجله دانش حسابداری*، ۱۴(۴)، ۱۱۱-۱۳۲.

مجله دانش حسابداری، دوره چهاردهم، ش ۴، صص. ۱۱۱-۱۳۲

* استادیار گروه حسابداری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. **رایانامه:** madineh1361@pnu.ac.ir

** **نویسنده مسئول**، استادیار گروه حسابداری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. **رایانامه:** iman.accounting@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱/۱۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۴/۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۴/۲۴ تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۲/۱۰/۴

ناشر: دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه شهید باهنر کرمان.

©The Author(s).

DOI: 10.22103/jak.2023.21306.3873

مقدمه

مطابق با تئوری نمایندگی، مدیران انگیزه‌های زیادی دارند که گزارش‌های حسابرسی‌شان با اظهارنظر مطلوب ارائه شود؛ آن‌ها در جستجوی حسابرسانی هستند که مطابق با خواسته‌هایشان رفتار کنند و شک و تردید حرفه‌ای کمتری نسبت به صورت‌های مالی داشته باشند. انتظاراتی که می‌تواند منجر به پدیده خرید اظهارنظر حسابرس شده و احتمال تحریف و تقلب در صورت‌های مالی را افزایش دهد (فخاری و امیری، ۱۳۹۹). تحریف صورت‌های مالی شامل دستکاری عناصر تشکیل دهنده آن‌ها از طریق ارائه بیشتر از واقع دارایی، فروش و سود یا ارائه کمتر از واقع بدهی، هزینه و زیان است (کاروسکی^۱ و همکاران، ۲۰۱۵). به عبارت دیگر، صورت‌های مالی زمانی حاوی تحریف با اهمیت هستند که عناصر تشکیل دهنده آن‌ها بیانگر واقعیت نباشد (کاشولی^۲، ۲۰۱۶). حسابرسان باید قبل از کسب اطمینان معقول از این‌که صورت‌های مالی حسابرسی شده عاری از تحریف با اهمیت هستند، خطرات ناشی از تحریف با اهمیت را ارزیابی کنند. ارزیابی خطر تحریف با اهمیت، مستلزم آن است که حسابرسان به طور حرفه‌ای فکر کنند، تجزیه و تحلیل کنند و عمل کنند (حسین^۳ و همکاران، ۲۰۱۷).

بر اساس استاندارد شماره ۲۴۰ حسابرسی ایران با عنوان «مسئولیت حسابرس در ارتباط با تقلب در حسابرسی صورت‌های مالی» هدف اصلی حسابرسی، کسب اطمینان معقول از عاری بودن صورت‌های مالی از تحریفات با اهمیت ناشی از تقلب عنوان شده است. اگرچه حسابرسان مسئولیت کشف تقلب‌ها را ندارند، اما باید اطمینان منطقی کسب کنند که صورت‌های مالی بررسی شده به طور کلی عاری از تحریف با اهمیت ناشی از تقلب هستند. در پاسخ به پیچیدگی روز افزون این موضوع، حرفه از حسابرسان می‌خواهد ضمن ارزیابی خطرات مربوط به تحریف، از معیارهای تردید حرفه‌ای پیروی کنند. این حرفه انتظار دارد که با اعمال تردید حرفه‌ای^۴ در بین حسابرسان، تحریف‌های با اهمیت را در صورت‌های مالی به حداقل برساند (نولدر و کادوس^۵، ۲۰۱۸). هارت^۶ (۲۰۱۰) تردید حرفه‌ای را نگرش بدبینی مداوم و عادت به تأخیر انداختن اظهار نظر، تا زمانی که فرد اطلاعات و مدارک کافی را بدست آورد، تعریف می‌کند و معتقد است هنگامی که حسابرس در مورد قابلیت اطمینان اطلاعات ارائه شده توسط صاحبکار، شک و تردید دارد، می‌خواهد به دنبال نشانه‌های بیشتر باشد. بنابراین، می‌تواند اطلاعات بیشتری را جستجو کند و بررسی‌های اضافی را انجام دهد تا بتواند مبنای کافی را برای قضاوت‌های بهتر ایجاد کند. یافته‌های عدنان و کیسوانتو^۷ (۲۰۱۷) و هارت (۲۰۱۰) نشان می‌دهد پذیرش تردید حرفه‌ای، جستجوی شواهد بیشتر، تحلیل انتقادی شواهد و اتخاذ تصمیم در یک زمان معقول و از طریق تعلیق قضاوت، عملکرد حسابرسان را در رابطه با ارزیابی خطر تحریف با اهمیت به طور قابل توجهی تقویت می‌کند. تأثیر تردید حرفه‌ای بر توانایی تشخیص تقلب در پژوهش‌های خمسیه^۸ و همکاران (۲۰۱۹) و لاود^۹ و همکاران، (۲۰۲۰) نیز به اثبات رسیده است.

تردید حرفه‌ای، موضوعی رفتاری است و از دیدگاه تئوری به تبیین چیزی می‌پردازد که در اصول بنیادی حسابرسی و اطمینان بخشی، اصل زیربنایی شناخته می‌شود و از دیدگاه فرهنگ و عوامل انگیزشی آن را ریشه‌یابی می‌نماید (حسینی و همکاران، ۱۳۹۴). پژوهش در مورد تأثیر عوامل رفتاری در حوزه حسابرسی و انجام پژوهش‌ها و مطالعات بیشتر در این حوزه می‌تواند موجب کاهش

¹ Karwowski

² Causholli

³ Hossein

⁴ Professional Scepticism

⁵ Nolder & Kadous

⁶ Hurtt

⁷ Adnan & Kiswanto

⁸ Khomsiyah

⁹ Laode

اثرات منفی بر قضاوت‌ها، ارزیابی‌ها و تصمیمات حساب‌برسان شود (حسینی و همکاران، ۱۳۹۹). دین‌داری و باورهای مذهبی، یکی از مهم‌ترین عوامل رفتاری است که می‌تواند بر رفتار حسابداران و حساب‌برسان تأثیر گذار باشد که تردید حرفه‌ای نیز از این قاعده مستثنی نخواهد بود (خوشبخت و همکاران، ۱۴۰۱). طبق نظریه مک‌دنیل و بورت^۱ (۱۹۹۰) دین‌داری یعنی اعتقاد به خدا، همراه با تعهد به پیروی از اصولی که به وسیله خدا تعریف شده است. این اعتقاد منجر به رعایت اخلاقیات و در نهایت رعایت شئونات می‌شود. هدف معارف دین و انجام مناسک و شعائر، ایجاد تحول اخلاقی در انسان است. این اهمیت به اندازه‌ای است که اگر عناصر معرفتی و عبادی در دین نتواند در حوزه اخلاقی تأثیر گذار باشد، کمال خود را نیافته و به این موضوع به وضوح در قرآن نیز اشاره شده است (ملک و همکاران، ۱۳۹۹). طبق نظریه اخلاق دینی^۲، دین با اخلاق پیوند دارد و همچنین دین منشاء اخلاق است و بر این اساس دین‌داری می‌تواند محرک رفتارهای اخلاقی باشد (مهدوی و همکاران، ۱۴۰۱). از سوی دیگر اخلاق در حسابرسی سبب افزایش شک و تردید حرفه‌ای حسابرس می‌شود زیرا که او در فرآیند حسابرسی به طور موشکافانه استدلال می‌کند و نگاه عمیق و حتی فراتر از آن موضوعات دارد. به عبارتی اخلاق که برآیند دین‌داری است، منجر به افزایش جستجوی کاوشگرانه حسابرس برای کسب شواهد مورد نیاز و بهبود تردید حرفه‌ای خواهد شد (بیرجندی و همکاران، ۱۳۹۸).

تاکنون پژوهش‌های مختلفی جهت بررسی و شناسایی تقلب و تحریفات مالی بکار گرفته شده است اما بیشتر پژوهش‌ها با استفاده از اطلاعات مالی به پیش‌بینی تقلب و تحریفات پرداخته‌اند و کمتر به حوزه‌های رفتاری حسابداران و حساب‌برسان توجه نموده‌اند. از جمله عوامل رفتاری که می‌تواند بر جلوگیری از گزارشگری مالی متقلبانه حسابداران و ارزیابی حساب‌برسان تأثیر گذار باشد، میزان اعتقاد و پایبندی حسابداران و حساب‌برسان به اصول اخلاقی و دین‌داری آنان است (خوشبخت و همکاران، ۱۴۰۱). از این رو، می‌توان انتظار داشت که باورهای دینی بر رابطه بین تردید حرفه‌ای و ارزیابی خطر تحریف تأثیر معناداری داشته باشد.

بر این اساس، هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر تردید حرفه‌ای بر ارزیابی حساب‌برسان از خطر تحریف با اهمیت با تأکید بر نقش تعدیل‌گر باورهای دینی با رویکرد اسلامی است. بندورا^۳ (۱۹۸۶) در تئوری شناخت اجتماعی^۴ خود تأثیر ویژگی‌های شخصی و محیطی بر رفتار فرد و عملکرد وی را مطرح می‌کند؛ اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش در این است که با توجه به شرایط رقابتی حاکم بر حرفه حسابرسی و با در نظر گرفتن ویژگی‌های رفتاری و اعتقادی حساب‌برسان به عنوان یک عامل مؤثر بر بهبود عملکرد آنان و نیز افزایش توان رقابتی مؤسسات حسابرسی و همچنین اشاره به این امر که داشتن باورهای دینی می‌تواند از خدشه دار شدن استقلال حسابرس و نقض بیطرفی در قضاوت جلوگیری کند، تاکنون نقش دین‌داری و باورهای مذهبی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل رفتاری تأثیر گذار بر تردید حرفه‌ای و چگونگی ارزیابی حساب‌برسان از خطر تحریف با اهمیت، مورد بررسی قرار نگرفته است. نتایج این پژوهش، می‌تواند ضمن توسعه ادبیات نظری پژوهش‌های مرتبط با تردید حرفه‌ای و ارزیابی حساب‌برسان و تبیین نقش باورهای دینی بر رابطه بین تردید حرفه‌ای و ارزیابی خطر تحریف با اهمیت، نقش اعتقادات دینی در بهبود کیفیت اخلاق و رفتار حساب‌برسان و در نهایت کار حسابرسی را آشکار سازد. در ادامه، مبانی نظری و پژوهش‌های انجام شده در این حوزه ارائه می‌شود، سپس به بیان فرضیه‌های پژوهش و روش آزمون آن‌ها پرداخته می‌شود، در

¹ McDaniel and Burnett Theory

² Theory of Religious Ethics

³ Bandura

⁴ Social Cognitive Theory

نهایت یافته‌های پژوهش، بحث و نتیجه‌گیری و پیشنهادهایی بر اساس نتایج به دست آمده ارائه می‌گردد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تردید حرفه‌ای و ارزیابی ریسک تحریف با اهمیت

حسابرسان مستقل خدمات اطمینان‌دهی درباره کیفیت اطلاعات در صورت‌های مالی ارائه می‌کنند. اطمینان‌دهی حسابرس از طریق اعتباردهی کیفیت اطلاعات در اظهارنظر آن دیده می‌شود و در این راستا، حسابرسان در ایفای نقش خود تردید و قضاوت حرفه‌ای را بکار می‌گیرند (فخاری و امیری، ۱۳۹۹). بنابراین، تردید حرفه‌ای حسابرس عنصر ضروری در حسابرسی است. تردید حرفه‌ای عنصر ذاتی اعمال قضاوت حرفه‌ای است و طبق استانداردهای حسابرسی، حسابرس باید کار خود را با تردید و نه با سوءظن و بدگمانی به انجام برساند؛ بنابراین، حفظ موازنه منطقی بین دو روی سکه الزامی است (حاجیها و همکاران، ۱۳۹۲). ایداواتی و گوناوان^۱ (۲۰۱۵) تردید حرفه‌ای را مفهوم حساسی در حرفه حسابرسی می‌دانند. از تعریف کلمه تردید و حرفه‌ای بودن می‌توان نتیجه گرفت که تردید حرفه‌ای حسابرس، نگرشی است که همیشه همه چیز را مورد سؤال قرار می‌دهد و به طور انتقادی شواهد حسابرسی را ارزیابی می‌کند. تردید به معنای ناباوری نیست، بلکه به این معنی است که حسابرس قبل از باور شواهد به دنبال اثبات آن‌هاست. هارت (۲۰۱۰) این تئوری را مطرح می‌کند که یک حسابرس شکاک معمولاً برای دستیابی به شفافیت، بیشتر سؤال می‌کند و خواهان دلایل یا مستندات بیشتری است. هارت (۲۰۱۰) ویژگی تردید حرفه‌ای را به عنوان یک مفهوم چند بعدی تعریف و بر این اساس شش ویژگی (بعد) شامل ذهن پرسش‌گر، تعلیق قضاوت، جستجوی دانش، درک میان فردی، خودرأیی و اعتماد به نفس را مطرح نمود. ویژگی‌های ذهن پرسش‌گر و جستجوی دانش زاینده کنجکاوی حسابرس بوده و هدف این دو جمع‌آوری شواهد کامل و قانع‌کننده پشتوانه قضاوت است. تعلیق قضاوت ویژگی است که نشان می‌دهد قضاوت یک فرایند زمان‌بر است و حسابرس تا زمانی که شواهد کافی به دست نیآورده قضاوت خود را به تعویق می‌اندازد. ویژگی درک بین فردی از درک اهداف، انگیزه، صداقت و امانت‌داری ارائه‌دهندگان اطلاعات شکل گرفته است. اعتماد به نفس از نظر حرفه‌ای یعنی عمل و ارائه قضاوت بر اساس شواهدی که جمع‌آوری شده است. خودرأیی به معنی داشتن استقلال رأی، یک عامل مهم برای تردید حرفه‌ای است. حسابرس نه تنها در بررسی انتقادی شواهد، بلکه در نوع ارزیابی‌ها و جستجوی شواهد نیز باید شجاعت حرفه‌ای^۲ داشته و در نهایت به آن درجه از اطمینان برسد که بتواند ادعا کند قضاوت او بر اساس شواهد گردآوری شده است (کوهن^۳ و همکاران، ۲۰۱۷). عدنان و کیسوانتو (۲۰۱۷) نیز در تشریح کاربرد تردید حرفه‌ای بیان می‌دارند که «حسابرسان باید انتقادی بیندیشند و بدون تحلیل دقیق شواهد حسابرسی به راحتی اطلاعات صاحبکار را قبول نکنند. بدون اعمال تردید حرفه‌ای، حسابرس فقط اظهارات نادرست ناشی از اشتباهات را پیدا می‌کند و یافتن تحریف‌های ناشی از تقلب و تحریف دشوار می‌شود».

خطر تحریف، خطر ناشی از تقلب و اشتباه است که باعث می‌شود حسابرس نسبت به صورت‌های مالی حاوی تحریف با اهمیت اظهار نظر حرفه‌ای نامناسب ارائه دهد. عدم موفقیت حسابرسان در ارزیابی خطر ناشی از تحریف با اهمیت در صورت‌های مالی، به

¹ Idawati & Gunawan
² Professional Courage

³ Cohen

طور کلی تأثیر منفی بر حرفه حسابرسی دارد (لاود و همکاران، ۲۰۲۰). پس از شناخت از محیط کاری حسابرسی و بررسی سیستم‌های کنترل داخلی آن، حساب‌رسان باید ماهیت، زمان و میزان رویه‌های حسابرسی خود را برای به دست آوردن شواهد حسابرسی کافی و مناسب برنامه‌ریزی کنند و بتوانند گزارش حسابرسی را در خصوص این که آیا صورت‌های مالی عاری از تحریف با اهمیت ناشی از تقلب یا اشتباه هست یا خیر را ارائه دهند (خمسیه و همکاران، ۲۰۱۹). با توجه به این که وجود تحریف‌های با اهمیت در صورت‌های مالی سبب ارائه نامطلوب صورت‌های مالی واحد مالی مورد رسیدگی شده و بر تصمیم‌گیری استفاده‌کنندگان تأثیر بسزایی دارد، یافتن این گونه موارد تحریف، در استانداردهای حسابرسی مورد تأکید قرار گرفته است (ارباب سلیمانی، ۱۳۹۳). در نتیجه حرفه حسابرسی، حساب‌رسان را ملزم کرده است تا کاربرد تردید حرفه‌ای را ارتقا دهند. این حرفه معتقد است، عدم وجود تردید حرفه‌ای در بین حساب‌رسان ممکن است آن‌ها را به خطر بیندازد تا کیفیت ارزیابی کار خود را در معرض خطر تحریف با اهمیت قرار دهند (کارپنتر و ریمرز، ۲۰۱۳). با در نظر گرفتن این واقعیت که نهادهای نظارتی غالباً عدم کشف موارد تحریف را با پایین بودن سطح تردید حرفه‌ای مرتبط می‌دانند (اسکندر^۱ و همکاران، ۲۰۱۶) و نیز از آن‌جا که قصد و نیت حساب‌رسان برای گزارش تحریف ممکن است رفتار تردید آمیز حساب‌رسان را به دنبال داشته باشد، به لحاظ نظری می‌توان ادعا کرد که حساب‌رسان با تردید حرفه‌ای بالا نسبت به حساب‌رسان با تردید حرفه‌ای پایین، بیشتر درگیر ارزیابی خطر تحریف با اهمیت می‌شوند (حسین و همکاران، ۲۰۱۷). نتایج پژوهش‌هایی از جمله لاود و همکاران (۲۰۲۰)، خمسیه و همکاران (۲۰۱۹)، عدنان و کیسوانتو (۲۰۱۷)، پراسیتو و حنیف^۲ (۲۰۱۵) و صفی خانی و همکاران (۱۴۰۱) تأیید می‌کند که قضاوت حساب‌رسان تحت تاثیر رفتار تردید آمیز آنها بوده و بعبارتی تردید حرفه‌ای بر توانایی حساب‌رسان در تشخیص تقلب تأثیر گذاشته و نشان می‌دهد هرچه تردید حرفه‌ای یک حساب‌رسان بالاتر باشد، توانایی او در تشخیص تقلب نیز افزایش می‌یابد. ایری و همکاران (۱۳۹۸) نیز دریافته‌اند، وجود اثر پیگمالیون^۴، که «انتظار دیگران از عملکرد شخصی» نیز نامیده می‌شود، نگرش تردید حرفه‌ای را در حساب‌رسان تقویت می‌نماید و این موضوع باعث می‌شود تا حساب‌رسان، با ذهنی پرسش‌گر، از اعتبار شواهد حسابرسی کسب شده، ارزیابی نقادانه‌ای نسبت به عملکرد صاحبکاران به عمل آورد. همچنین، آن‌ها دریافته‌اند با تقویت تردید حرفه‌ای، حساب‌رسان هوشیاری بیشتری نسبت به موضوعات تحریف صورت‌های مالی از خود نشان می‌دهند و به موضوعاتی چون شواهد حسابرسی متضاد، احتمال تقلب و غیره حساس‌تر می‌شوند. هارت (۲۰۱۰) مدعی است قضاوت و تصمیم‌گیری حساب‌رسان که مستقیماً بر کیفیت حسابرسی تأثیر دارد، خود به ویژگی‌های شک و تردید حرفه‌ای وابسته است، بنابراین، بر ارتباط مثبت بین تردید‌گرایی و کیفیت حسابرسی تأکید دارد.

باورها و اعتقادات دینی

بر اساس تئوری شناخت اجتماعی بندورا (۱۹۸۶) ویژگی‌های شخصی و محیط کار ممکن است بر رفتار فرد و به نوبه خود بر عملکرد وی تأثیر داشته باشد. در حرفه حسابرسی نیز ویژگی‌های شخصی حساب‌رسان، عملکرد آن‌ها و محیط کار ممکن است تأثیر تردید حرفه‌ای در ارزیابی خطر تحریف را تعدیل نماید (کداکرز^۵ و همکاران، ۲۰۱۴). بنابراین، ویژگی‌های شخصی حساب‌رسان می‌تواند بر تردید حرفه‌ای آن‌ها تأثیر بگذارد (موسوی گوکی و همکاران، ۱۴۰۰). یکی

¹ Karpenter & Rimerse

² Iskandar

³ Prasetyo & Hanif

⁴ Pygmalion effect

⁵ Quadackers

از مهمترین ویژگی‌های شخصی مربوط به باورهای دینی افراد است که می‌تواند نقش قابل توجهی بر رفتار افراد داشته باشد (زارع و همکاران، ۱۴۰۰). زیرا دین به عنوان یک نوع جهان‌بینی نه فقط معیار و داور رفتارهای فردی و جمعی انسان است، بلکه در عین حال و به طریقی دیگر، در اصل شکل‌گیری رفتارهای انسان نیز مؤثر است (سپاسی و حسنی، ۱۳۹۵). از طرفی حسابرسان نیز مانند هر انسان دیگری در رفتارهای خود امور فطری مانند دین را نشان می‌دهند و این امر بر رفتارهای حرفه‌ای از جمله تردید حرفه‌ای، فرآیند انجام عملیات حسابرسی و در نهایت بر کیفیت حسابرسی تأثیر خواهد گذاشت (مهدوی و همکاران، ۱۴۰۱). هر چه حسابرس پایبندی بیشتری به دین‌داری داشته باشد، حسابرسی انجام شده کیفیت بالاتری خواهد داشت (مهدوی و همکاران، ۱۴۰۱). بر این اساس در حسابداری و حسابرسی، باورها و اعتقادات دینی و هنجارهای اجتماعی و دیدگاه‌های اقتصادی حاکم بر جامعه همگی با هم در ارتباطند و دین‌داری بر کیفیت گزارشگری مالی و حسابرسی تأثیر گذار است (مهدوی و همکاران، ۱۴۰۱ و دیانتی دیلمی و همکاران، ۱۳۹۵).

از طرفی نظام حقوقی اسلام نظامی تکلیف‌گراست؛ آیات فراوانی وجود دارد که اهمیت مسئولیت‌پذیری و وظیفه‌شناسی را برای انسان بیان کرده است (صراف و محمدی، ۱۳۹۶). وسترن و همکاران^۱ (۲۰۱۵) به این نتیجه رسیدند حسابرسان دارای مسئولیت‌پذیری بیشتر، تردید حرفه‌ای بیشتری دارند. بنابراین، باورهای دینی به واسطه تقویت احساس تعهد و مسئولیت‌پذیری تأثیر مستقیمی بر عملکرد حسابداران و حسابرسان خواهند داشت (زارع و همکاران، ۱۴۰۰). در ادامه مراتب باورهای دینی در اسلام با استناد به روایاتی از امام علی (علیه‌السلام) و امام باقر (علیه‌السلام) در قالب سه بخش ایمان، تقوا و یقین به شرح زیر ارائه می‌گردد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴).

ایمان: از نظر قرآن جوامع انسانی به دو گروه مؤمن و کافر تقسیم می‌شوند و ایمان به نور و کفر به تاریکی تشبیه شده است. ایمان نوعی درک و دید باطنی، نوعی علم و آگاهی توأم با عقیده قلبی و جنبش و حرکت و نوعی باور است که در اعماق جان انسان نفوذ می‌کند و سرچشمه فعالیت‌های سازنده می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴). ایمان و آگاهی به حسابرسی و ارزیابی و داوری اعمال و تصمیمات از سوی خداوند در روز رستاخیز و حتی دنیا موجب می‌شود تا آدمی از رفتارهای نابهنجار اجتماعی پرهیز کند و به منش و کنش اجتماعی خویش با توجه به معیارهای پذیرفته شده سامان دهد. از کارکردهای روانی ایمان به حسابرسی، که بازتاب‌های آن نیز در عمل اجتماعی بروز و ظهور می‌کند، می‌توان به تعهد و مسئولیت‌پذیری در انسان اشاره کرد. کسی که به حسابرسی معتقد است در اعمال خویش به اصل تعهد، پایبند می‌شود و با آن که می‌داند که به ظاهر کسی نیست که از او بازخواست کند، با این همه خویش را موظف به انجام آن می‌داند و بر پایه تعهدات و موازین پذیرفته شده عمل می‌کند (لقمان آیه ۱۴ و ۱۵).

براساس تفسیر آیات ۲۸۳ و ۲۸۴ سوره بقره در اعمال اجتماعی، انسان‌های متعهد و مسئولیت‌پذیر به قانون بهتر عمل می‌کنند و پیش از آن که افراد و دوربین‌ها و دستگاه‌های مختلف جاسوسی و قانونی مراقب ایشان باشد، وجدان بیدار آنان است که به خود ارزیابی اعمال و رفتارشان می‌پردازد. از اینجاست که محاسبه‌گران نفس و خود ارزیابان، به تعهدات و مسئولیت‌های اجتماعی خویش پایبند هستند و از حقوق مردم حفاظت می‌کنند و از کتمان حق خودداری می‌ورزند و راضی نمی‌شوند تا حقی به کتمان ایشان از کسی گرفته شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴). قرآن در آیه ۸۶ سوره نساء با اشاره به کارکرد اجتماعی ایمان به حسابرسی بیان می‌دارد که چگونه باور به حسابرسی موجب می‌شود تا شخص از کوچک‌ترین تا بزرگ‌ترین رفتار فردی و اجتماعی خویش، تغییر ایجاد

^۱ Westermann

کند و رفتارش را با موازین عقلایی و وحیانی هماهنگ سازد. حسابرسی حتی در مورد کوچکترین اعمال انسانی در سوره زلزله آیات ۷ و ۸ نیز مورد تأکید واقع شده است. در حدیثی ذیل این آیات روایت کرده‌اند که مردی نزد پیامبر (صلی الله علیه و آله) آمد تا از او قرآن فرا گیرد، چون به این گفته خدای متعال در سوره زلزله رسید: *فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ* وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ*؛ گفت: «همین مقدار مرا بس است»؛ و در پی کار خود رفت. پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمود: این مرد در حالی بازگشت که فقیه (آگاه به دین) شد، زیرا کسی که می‌داند اعمالش حتی به اندازه یک ذره مورد محاسبه قرار می‌گیرد، امروز به حساب خود مشغول می‌شود و این بزرگترین اثر تربیتی را دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴).

ایمان، امری قلبی و درونی است و نشانه‌های مهمی مانند انجام دستورات الهی و معصیت نکردن دارد که در آثار گفتاری و رفتاری انسان جلوه می‌کند. در حقیقت ایمان به حسابرسی و باور به آن سبب توجه و مواظبت بیش‌تر آدمی در اصلاح خود می‌شود و انسان می‌کوشد تا همواره خود را کنترل نماید و به اصلاح اموری اقدام کند که در هنگام داوری، نادرستی و فساد آن را فهمیده و درک نموده است (منگنه‌چی، ۱۳۹۰)، بنابراین، با توجه به آیات مذکور چنین استدلال می‌شود که ایمان به معاد و حسابرسی بزرگ‌ترین اثر تربیتی در حساب‌رسان را خواهد داشت، چرا که وقتی حساب‌رس معتقد باشد اعمالش حتی به اندازه یک ذره نیز مورد محاسبه قرار می‌گیرد، نسبت به کوچک‌ترین موارد در فرآیند حسابرسی نیز ملاحظات و حساسیت‌های اخلاقی و رفتاری را رعایت می‌کند که این موضوع در حرفه حسابرسی تحت عنوان تردید حرفه‌ای آشکار خواهد شد.

تردید حرفه‌ای به معنی داشتن شک و تردید در خصوص اطلاعات ارائه شده صاحبکار است، بنابراین، حساب‌رس به شکل موشکافانه و دقیق بدنبال نشانه‌ها و شواهد بیشتر می‌گردد، اطلاعات بیشتری را جستجو می‌کند و اظهار نظر خود را به تاخیر می‌اندازد تا بتواند قضاوت خود را بر مبنای شواهد کافی ارائه نماید (هارت، ۲۰۱۰).

تقوا: کسی که در اثر ایمان، باور دارد که خداوند همه تصمیمات و اعمال ظاهری و باطنی آدمی را ارزیابی و داوری می‌کند و با میزان حق می‌سنجد، موجب می‌شود تا او حالتی در خود پدید آورد که از آن به تقوا یاد می‌کنند. این واژه، در اصل از ماده «وقایه» به معنای نگهداری یا خویش‌داری است. به تعبیر دیگر، نیروی کنترل درونی است که انسان را در برابر طغیان شهوات حفظ می‌کند. تقوا، از قدرت بازدارندگی و نیروی حرکتی پرتوانی برخوردار است که ماشین وجود انسان را از پرتگاه‌ها حفظ، و از سستی‌ها و خطاها باز می‌دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴). حقیقت تقوا همان احساس مسئولیت درونی است و تا این احساس نباشد، انسان به دنبال هیچ برنامه‌سازنده‌ای حرکت نمی‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴). اما خمیرمایه چنین احساس مسئولیتی، دو چیز است: ۱. یاد خدا؛ یعنی توجه به مراقبت دائمی خداوند و حضور او در همه جا و همه حال؛ ۲. توجه به معاد و دادگاه عدل خداوند و نامه اعمالی که هیچ کار کوچک و بزرگی نیست، مگر آنکه در آن ثبت می‌شود. به همین دلیل، توجه به این دو اصل مبدأ و معاد، سرلوحه برنامه‌های تربیتی پیامبران و اولیای الهی قرار داشته و تأثیر آن در پاک‌سازی فرد و اجتماع، کاملاً چشمگیر است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴).

ایمان به معاد و توجه به حسابرسی خداوند، زمینه حصول تقوا در انسان است (آل عمران آیات ۱۹۹ و ۲۰۰). ایمان حقیقی، تقوای وجودی انسان را رشد داده و او را آماده مسئولیت‌های مهم دینی و غیر دینی می‌نماید (رستمیان، ۱۳۹۳). طبق آیه ۱۸ سوره فاطر نه تنها هر کس پاکی و تقوا پیشه کند، نتیجه آن به خودش بازمی‌گردد، بلکه براساس آیه ۹۶ سوره اعراف ایمان و تقوی کلید برکات

الهی در زمین و آسمان هستند. آیه ۲۲ سوره یوسف علم و حکمت را از برکات ایمان و تقوا برمی‌شمرد که خداوند به بندگانش نیکوکارش پاداش می‌دهد.

خطبه «همام» در نهج البلاغه، یکی از مفصل‌ترین بیان‌ها در این زمینه است که می‌تواند به خوبی ابعاد مختلف شخصیتی اهل تقوی و میزان دقت و تلاش آن‌ها را در انجام وظایف و مسئولیت‌پذیری نشان دهد. امیرمؤمنان (علیه‌السلام) برخی از علائم اهل تقوا را، راستی در گفتار، مراعات امانت، پابندی به عهد و پیمان برشمردند (شریف الرضی، ۱۴۱۴). همچنین طبق آیات ۲ و ۳ سوره طلاق خداوند به اهل تقوی وعده نجات و حل مشکلات و رهایی از شبهات دنیایی را داده است. این شبهات در حرفه حسابرسی به عنوان شاخه‌ای از شبهات دنیایی با تقویت تردید حرفه‌ای بواسطه تقوای حسابرسان کاهش خواهد یافت. بنابراین، علائم اهل تقوا طبق کلام امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) و وعده‌های در حق آنان طبق آیات مذکور از مؤلفه‌های تأثیرگذار در فرآیند و کیفیت حسابرسی خواهند بود.

یقین: یقین نقطه مقابل شک و تردید است و به معنای وضوح و ثبوت چیزی آمده است. طبق روایات به مرحله عالی ایمان یقین گفته می‌شود. امام باقر (علیه‌السلام) فرمودند: ایمان یک درجه از اسلام بالاتر است و تقوی یک درجه از ایمان بالاتر و یقین یک درجه برتر از تقوا است و چیزی کمتر از یقین بین مردم تقسیم نشده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴). امام علی (علیه‌السلام) یقین را بهترین عبادت دانسته و کوتاهی آرزو، اخلاص در عمل و بی‌رغبتی به دنیا را نشانه‌های آن می‌داند (تمیمی آمدی، ۱۳۸۵). امام صادق (علیه‌السلام) فرمودند از نشانه‌های صحت یقین انسان مسلمان آن است که برای خشنود نمودن مردم، خداوند را به خشم نیاورد (کلینی، ۱۳۶۳). بنابراین، علائم اهل یقین با توجه به ماهیت عملیات حسابرسی، برای حسابرسان در فرآیند حسابرسی می‌تواند کارساز باشد. به این صورت که حسابرسان با آراستن خود به اخلاق اهل یقین به شکل انجام خالصانه کار، با در نظر گرفتن رضایت خالق به جای مخلوق و دوری از وابستگی‌های مادی این کارسازی در انجام مسئولیت‌های حرفه‌ای را محقق می‌سازند.

در ادامه تعدادی از پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط با موضوع پژوهش ارائه می‌شود. **نوشن و اوسترمارک^۱** (۲۰۱۲) در پژوهشی تحت عنوان بررسی تأثیر فشارهای اجتماعی، دین‌داری و تعهد کاری بر قضاوت حسابرسان، به این نتیجه رسیدند که فشارهای اجتماعی منجر به قضاوت نامناسب و کاهش کیفیت حسابرسی می‌شود. همچنین دین‌داری و تعهد کاری حسابرسان بر قضاوت آنها تأثیر دارند و می‌توانند در تقابل با فشارهای اجتماعی کارساز باشند. **انوفه و همکاران^۲** (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان تأثیر اخلاق در بهبود شک و تردید حرفه‌ای حسابرس به بررسی نقش اخلاق حرفه‌ای در بهبود تردید حرفه‌ای حسابرس پرداختند. یافته‌های پژوهش آن‌ها نشان داد رابطه مثبت و معناداری بین اخلاق حسابرس و تردید حرفه‌ای حسابرس وجود دارد و اخلاق حرفه‌ای نقش بسیار مهمی در بهبود تردید حرفه‌ای حسابرسان ایفا می‌کند.

اسکندر و همکاران^۳ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان عوامل محرک و بازدارنده تردید حرفه‌ای از دیدگاه یادگیری اجتماعی در کشور مالزی با استفاده از یک روش کیفی و یک رویکرد تفسیری به بررسی عوامل تأثیرگذار بر تردید حرفه‌ای با استفاده از مدل SA در تئوری یادگیری اجتماعی پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد افراد نگرش تردید حرفه‌ای را از طریق تمرین و فرایند اجتماعی شدن فرا می‌گیرند. **پراسانتی و یولیانتو^۳** (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان تأثیر اخلاق حسابرس، استقلال و پیچیدگی کار در

^۱ Nasution & Ostermark

^۳ Prasanti & Yulianto

^۲ Enofe

کیفیت حسابرسی، به این نتیجه رسیدند که اخلاق حسابرسان تأثیر مثبت و معنادار بر کیفیت حسابرسی دارد، اما پیچیدگی کار و استقلال حسابرسان بر کیفیت حسابرسی تأثیر ندارد. **پرتیوی و رحمان^۱** (۲۰۲۱) در پژوهشی تحت عنوان بررسی نقش دین‌داری در رابطه بین پیچیدگی کار، تجربه و قضاوت حسابرسی، به این نتیجه رسیدند پیچیدگی کار و تجربه تا حدی تأثیر مثبت و معناداری بر قضاوت حسابرسی دارند ولیکن دین‌داری تأثیر پیچیدگی کار و تجربه بر قضاوت حسابرسی را تعدیل نمی‌کند.

آدیل^۲ و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهشی تحت عنوان باورهای دینی و قضاوت حسابرسان، ضمن اینکه جهان‌بینی اسلامی را یک امتیاز برای حسابرسان می‌دانند به این نتیجه رسیدند که حسابرسان با امتیاز باورهای دینی بالا (پایین) ترجیح می‌دهند قضاوت بیشتری (کمتر) انجام دهند و در نهایت قضاوت حسابرسان، کیفیت حسابرسی و به تبع آن کیفیت گزارش‌های مالی مرتبط را تعیین می‌کند. **کارگرم‌وار و همکاران^۳** (۲۰۲۳) با بررسی تأثیر جهت‌گیری مذهبی بر رویکرد تصمیم‌گیری ضمن تأکید بر وابستگی مذهبی به عنوان شاخصی از رفتار اخلاقی در رویکردهای قضاوتی و تصمیم‌گیری مالی به این نتیجه رسیدند که جهت‌گیری مذهبی تأثیر مثبت و معناداری بر رویکرد عمل‌گرایانه حسابداران و حسابرسان دارد. **آدلپ^۴ و همکاران** (۲۰۲۳) در قالب پژوهشی با روش تفسیری، شیوه‌هایی که احساسات مذهبی بر گزارشگری مالی تأثیر می‌گذارد را مورد بررسی قرار دادند. نتایج پژوهش نشان داد احساسات مذهبی با طراحی چارچوب‌های پاسخگویی مناسب بویژه در زمینه‌هایی با شکاف‌های اجتماعی و اقتصادی که می‌توانند مسئولیت‌پذیری عمومی را تضعیف کنند، پاسخگویی را تقویت می‌کنند که گزارشگری در حسابداری نیز از آن متأثر خواهد شد. **خشود و همکاران** (۱۳۹۸) به این نتیجه رسیدند امروزه بررسی کارکردهای دینی بر ابعاد مختلف وجود انسانی از دغدغه‌های دانشمندان روانشناسی، روان‌پزشکی و علوم رفتاری و اجتماعی است. از منظر قرآن کریم و احادیث اسلامی، ایمان و باورهای اعتقادی صحیح مانند معادباوری نقش ویژه‌ای در رفتارهای فردی و اجتماعی دارد، به نحوی که اساس اخلاق و خودسازی و جامعه‌سازی بر باورهای اعتقادی مبتنی است. این دیدگاه در تمامی حوزه‌ها از جمله حسابداری مثمر‌تر خواهد بود.

حسینی و همکاران (۱۳۹۹) با بررسی تأثیر دیدگاه‌های تردید حرفه‌ای حسابرسان بر ارزیابی ریسک تقلب و با توجه به اثر مداخله‌کنندگی مهارت ارتباطی و تضعیف اجتماعی، به این نتیجه رسیدند ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی حسابرسان در بکارگیری تردید حرفه‌ای و ارزیابی ریسک تقلب مؤثر است، توجه هر چه بیشتر به ابعاد رفتاری و اخلاقی آن‌ها در محیط کار حسابرسی حائز اهمیت است. **پورمهدی و همکاران** (۱۴۰۰) عنوان می‌کنند که یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در کنترل رفتار فردی انسان و تربیت و اصلاح او، اعتقاد به معاد است. معادباوری، پشتوانه نیرومندی برای احساس مسئولیت و پذیرفتن محدودیت‌های رفتاری و خودداری از ظلم و تجاوز و فساد و گناه است و همچنین نقش بسزایی در ایجاد امنیت اجتماعی و سلامت اقتصادی و سیاسی جامعه دارد. **عترت دوست و همکاران** (۱۴۰۰) در پژوهش خود ابتدا به معرفی انسان و استعدادهای او پرداخته، سپس وضعیت حال (زندگی دنیایی) و آینده (زندگی آخرتی) او را گزارش کرده و در این مسیر، انسان را از فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو مطلع و در پایان، راهکار اصلی نجات یعنی تقوا، پرهیز از دنیاگرایی، توصیف قیامت، انذار از معاد را معرفی و ثمرات آن را تبیین نموده‌اند. الگوی حاصل از پژوهش، ترسیم‌کننده راهکار نجات و سعادت انسان‌ها باشد.

¹ Pertiwi & Rahman

² Adeel

³ Kargarkamvar

⁴ Adelopo

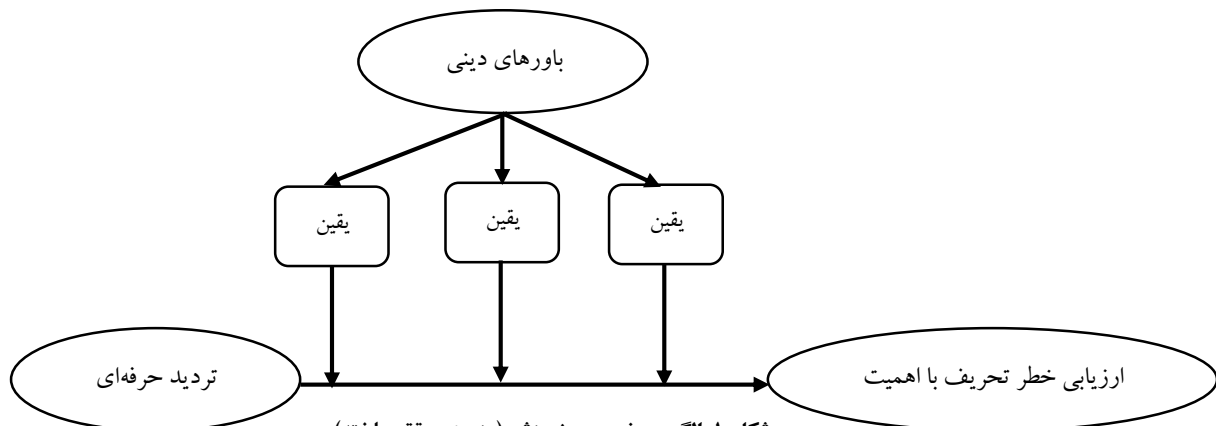
مهدوی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود ضمن بررسی رفتارهای ناکارآمد حسابرس با دین‌داری و کیفیت حسابرسی به این نتیجه رسیدند که با افزایش دین‌داری و تعهد حرفه‌ای، کیفیت حسابرسی افزایش می‌یابد. **خوشبخت و همکاران (۱۴۰۱)** در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که دین‌داری موجب می‌گردد تا حسابداران و حسابرسان از سطح اخلاقی بالاتری برخوردار باشند و این سطح اخلاقی بالاتر عاملی مؤثر در کاهش تقلب در گزارشگری مالی توسط حسابداران است که نشان می‌دهد اخلاق حرفه‌ای حسابداران، رابطه بین دین‌داری آنها و تقلب‌های گزارشگری را توضیح می‌دهد. **نوش‌فر و همکاران (۱۴۰۱)** ضمن این که تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران و حسابرسان را مفهومی می‌دانند که ثمرات آن بر مطلوبیت سازمانی و اهداف مربوط به آن مشهود است، پارادایم‌های عوامل فردی، ویژگی‌های فردی، شرایط فردی، توسعه فردی و پیامدهای فردی را در کنار سایر عوامل مؤثر بر تصمیم‌گیری‌های اخلاقی معرفی می‌کنند.

فرضیه‌های پژوهش

با توجه به پژوهش‌های **مدینه و همکاران (۱۴۰۱)** و **فخاری و امیری (۱۳۹۹)** حسابرسان در ایفای نقش خود جهت ارزیابی خطر تحریف با اهمیت، تردید و قضاوت حرفه‌ای را بکار می‌گیرند. از طرف دیگر **آدلپ و همکاران (۲۰۲۳)**، **مهدوی و همکاران (۱۴۰۱)**، **حسینی و همکاران (۱۳۹۹)** و **خوشبخت و همکاران (۱۴۰۱)**، معتقدند باورهای دینی بر گزارشگری‌های مالی و حسابرسی تأثیر می‌گذارد. بدین ترتیب فرضیه اول به شرح زیر ارائه می‌شود:

فرضیه اول: باورهای دینی بر رابطه بین تردید حرفه‌ای حسابرسان و ارزیابی آنها از خطر تحریف با اهمیت تأثیر مثبت دارد. با توجه به حدیث امام باقر (علیه‌السلام) برای مراتب سه‌گانه اعتقادی در اسلام شامل ایمان، تقوا و یقین (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴)، پژوهش‌های **زارع و همکاران (۱۴۰۰)**، **خشنود و همکاران (۱۳۹۸)**، **عترت دوست و همکاران (۱۴۰۰)**، **آدیل و همکاران (۲۰۲۲)**، فرضیه‌های دوم تا چهارم به شرح زیر ارائه می‌گردند:

فرضیه دوم: ایمان بر رابطه بین تردید حرفه‌ای حسابرسان و ارزیابی آنها از خطر تحریف با اهمیت تأثیر مثبت دارد.
فرضیه سوم: تقوا بر رابطه بین تردید حرفه‌ای حسابرسان و ارزیابی آنها از خطر تحریف با اهمیت تأثیر مثبت دارد.
فرضیه چهارم: یقین بر رابطه بین تردید حرفه‌ای حسابرسان و ارزیابی آنها از خطر تحریف با اهمیت تأثیر مثبت دارد.
از نتایج بررسی متون و ادبیات پژوهش و براساس فرضیه‌های ارائه شده، مدل پژوهش طبق شکل (۱) استخراج شده است:

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت پژوهشی شبه‌تجربی و از نوع پیمایشی است. قلمرو زمانی پژوهش سال ۱۴۰۱ است. در این پژوهش به منظور آزمون فرضیه‌های پژوهش از پرسشنامه مبتنی بر سناریو استفاده می‌شود. پرسشنامه استاندارد و برگرفته از پژوهش حسین و همکاران (۲۰۱۷) است، اما به منظور اطمینان از روایی، قبل از توزیع نهایی پرسشنامه در بین نمونه پژوهش، سناریو تدوین شده توسط ۲۰ نفر از اعضای هیات علمی گروه‌های حسابداری و علوم اسلامی بررسی و نظر آن‌ها در سناریو اعمال شد و محتوای سناریو مطابق با شرایط محیطی ایران تغییر یافت. همچنین، قبل از توزیع پرسشنامه با ۱۵ نفر از مدیران و شرکای حسابرسی در خصوص سناریو و سایر پرسشنامه‌ها مصاحبه به عمل آمد و پیشنهادهای آنها نیز اعمال گردید. به منظور کنترل اثرات ناشی از نوسان‌های اقتصادی شدید، دوره حسابرسی سناریو سال ۱۳۹۵ در نظر گرفته شده و به جهت مقایسه نتایج پژوهش با پژوهش‌های قبلی از جمله حسین و همکاران (۲۰۱۷)، از اطلاعات واقعی شرکت‌های دارویی پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران استفاده شده است تا اعداد و ارقام سناریو از نظر محصول قابل فروش، دوره وصول مطالبات و غیره با محیط اقتصادی ایران همخوانی داشته باشد.

پرسشنامه مبتنی بر سناریو در سه بخش تنظیم شده است. در بخش اول آن اطلاعاتی در خصوص شرکت و مؤسسه حسابرسی که روش تحلیل مقدماتی را برای برنامه ریزی حسابرسی مورد استفاده قرار داده است، تشریح شده است. سناریوی طراحی شده حاوی اطلاعات مقایسه‌ای مربوط به عملکرد یک شرکت سهامی و فعال در زمینه تولید دارو برای سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ است که سه محصول را تولید و به بازار عرضه می‌کند.

مؤسسه حسابرسی صورت‌های مالی را در سه سال گذشته حسابرسی کرده است. بررسی‌های حسابرس حاکی از این است که درصد تغییرات سود ناخالص حدود ۳۰ درصد (از تقسیم ۴۳ درصد سود ناخالص سال ۱۳۹۵ به ۳۳ درصد سود ناخالص سال ۹۴ محاسبه می‌شود) افزایش یافته است. درصد سود ناخالص سال ۱۳۹۵ از میانگین ۵ ساله گذشته (یعنی ۳۵ درصد) و دوره زمانی ۵ ساله گذشته (یعنی ۳۰ تا ۳۷ درصد) بیشتر است. در سال ۱۳۹۵ درصد سود ناخالص شرکت (یعنی ۴۳ درصد) نسبت به میانگین درصد سود ناخالص صنعت (یعنی ۳۲ درصد) تفاوت معناداری دارد. همچنین، دوره وصول مطالبات محصول‌های شرکت به ۴۳۵ روز (سال قبل ۳۰۰ روز) رسیده و میانگین تخفیفات فروش محصول‌های شرکت در سال ۱۳۹۵ به میزان ۱۵ درصد (میانگین درصد تخفیف سال قبل ۱۰ درصد) شده است. تأثیر عوامل کلان اقتصادی همانند نرخ تورم و ارز در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با ۱۳۹۴ بر عملکرد شرکت قابل ملاحظه نیست.

در ادامه سناریو دلایل مدیر مالی شرکت تشریح می‌شود. مدیر مالی شرکت تغییر در ترکیب فروش محصول‌ها و اختصاص درصد بیشتری از حجم فروش به یکی از محصول‌های شرکت را عامل اصلی این جهش می‌داند. مدیر مالی شرکت استدلال می‌کند بازار فروش محصول مورد نظر شرکت در سال ۱۳۹۵ از رونق برخوردار بوده است. خوشبختانه، در حال حاضر شرکت مستعدترین شرکت برای پاسخگویی به خواسته‌های مشتریان است و مشتریان شرکت نیز به طور کامل از محصول مورد نظر شرکت راضی هستند. به دلیل تنوع در محصول مورد نظر، دامنه قیمت‌گذاری محصول می‌تواند نوسان داشته باشد. همچنین، توانایی چانه‌زنی مشتریان بر شیوه قیمت‌گذاری، تعدیل قیمت فروش و دریافت تخفیف فروش محصول تأثیر دارد. بر این اساس، درصد سود ناخالص فروش محصول

مورد نظر به طور میانگین ۵۶ درصد محاسبه شده است. علاوه بر این، ترکیب فروش محصول مورد نظر نسبت به سال قبل از ۱۳ درصد به ۲۷ درصد رسیده است. لذا، با در نظر گرفتن موارد ذکر شده در بالا می‌توان انتظار افزایش درصد سود ناخالص شرکت را داشت. در پایان سناریو، سؤال‌های پژوهش مطرح می‌گردد. در یکی از سؤال‌ها از مشارکت‌کننده خواسته می‌شود که ارزیابی خود را از میزان تحریف احتمالی صورت‌های مالی این شرکت از صفر تا صد درصد و در قالب طیف پنج گزینه‌ای لیکرت بیان نماید. در بخش دوم پرسشنامه‌های مربوط به تردید حرفه‌ای و دین‌داری مطرح گردید؛ برای اندازه‌گیری متغیر تردید حرفه‌ای، از پرسشنامه ۳۰ سوالی هارت (۲۰۱۰) در قالب طیف پنج گزینه‌ای لیکرت استفاده شد که در برگیرنده شش بعد ذهن پرسشگر، وقفه در قضاوت، جستجوی دانش، درک میان فردی، اعتماد به نفس و خود اطمینانی است و برای اندازه‌گیری متغیر دین‌داری مطابق پرسشنامه استاندارد **خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۹)** و مدل بومی شده آلپورت و رأس^۱ (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴)، در قالب پرسشنامه ۲۵ سوالی شامل ۱۳ گویه برای ایمان، ۶ گویه برای تقوا و ۶ گویه هم برای یقین بر مبنای طیف شش گزینه‌ای (هرگز، ۱؛ بندرت، ۲؛ گاهی اوقات، ۳؛ معمولاً، ۴؛ اکثر اوقات، ۵؛ همیشه، ۶) استفاده شد. نهایتاً در بخش سوم پرسشنامه اطلاعات جمعیت‌شناسی مشارکت‌کننده مورد سؤال قرار گرفت. جامعه آماری این پژوهش حسابرسان شاغل در حرفه حسابرسی است و با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر نمونه پژوهش، برای جامعه نامعلوم تعیین و نمونه‌ها بصورت تصادفی انتخاب شدند. در راستای جمع‌آوری نمونه لازم، تعداد ۴۶۰ پرسشنامه‌ها به صورت حضوری و الکترونیکی توزیع شد و از بین آنها تعداد ۳۸۴ پرسشنامه کامل و بدون نقص استخراج و نهایتاً داده‌های جمع‌آوری شده با بکارگیری روش معادلات ساختاری و با استفاده از نرم افزار اسمارت پی آل اس^۲ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. متغیرهای استفاده شده در این پژوهش به سه دسته مستقل، وابسته و تعدیل‌گر تقسیم می‌شوند. متغیر مستقل پژوهش، تردید حرفه‌ای است، متغیر وابسته پژوهش، ارزیابی حسابرسان از خطر تحریف با اهمیت و متغیرهای دین‌داری با سه درجه ایمان، تقوا و یقین بعنوان متغیرهای تعدیل‌گر هستند.

یافته‌های پژوهش

آماره‌های توصیفی

نتایج آمار توصیفی مشارکت‌کنندگان پژوهش به صورت خلاصه در جداول (۱) و (۲) ارائه شده است.

جدول ۱. نتایج آمار توصیفی

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	فرآوانی	استادیار	دانشیار	استاد
حسابداری	۱۲	۷	۳	۲
اعضای هیات علمی	۲۰	۸	۲	-
مؤسسه حسابرسی دولتی	۱۵	۴		
مدیران و شرکای حسابرسی		۱۱		
مؤسسه حسابرسی خصوصی				
میانگین سابقه کاری	۱۵/۳۲		۱۴/۴۱	
انحراف معیار سابقه کاری	۸/۵۶		۷/۰۸	

اطلاعات جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان در فرآیند مصاحبه، جهت کسب روایی پرسشنامه پژوهش با ۳۵ نفر شامل ۲۰ نفر از اعضای هیات علمی دانشگاه در دو گروه حسابداری و علوم اسلامی و همچنین ۱۵ نفر از مدیران و شرکای حسابرسی مؤسسات

^۱ Alport & Ross

^۲ Smart PLS

حسابرسی دولتی و خصوصی با حداقل سابقه کاری ۷ سال در جدول (۱) ارائه شده است. آمار توصیفی پاسخ دهندگان پرسشنامه از جنبه‌های سابقه کاری، عضویت در جامعه حسابداران رسمی و نوع مؤسسه حسابرسی به شرح جدول (۲) مورد بررسی قرار گرفت.

جدول ۲. نتایج آمار توصیفی

عضویت در جامعه حسابداران رسمی		نوع مؤسسه حسابرسی			سابقه کاری	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۷۳	۱۹/۰	۶۶	۱۷/۲	کمز از ۱۰ سال	۲۱۸	۵۶/۸
۳۱۱	۸۱/۰	۳۱۸	۸۲/۸	بیشتر از ۱۰ سال	۱۶۶	۴۳/۲
۳۸۴	۱۰۰٪	۳۸۴	۱۰۰٪	جمع کل	۳۸۴	۱۰۰

نتایج نشان می‌دهد ۱۹٪ از پاسخ دهندگان عضویت جامعه حسابداران رسمی را داشته‌اند، همچنین ۱۷/۱ درصد پاسخ دهندگان، شاغل در سازمان حسابرسی و ۸۲/۹ درصد شاغل در مؤسسات خصوصی هستند. همچنین نتایج آمار توصیفی حاکی از این است که از کل مشارکت کنندگان، ۵۶/۸ درصد دارای سابقه کاری زیر ۱۰ سال و ۴۳/۲ درصد دارای سابقه کاری بالای ۱۰ سال هستند.

پایایی و روایی سازه‌ها

در معادلات ساختاری دو مدل بیرونی و درونی مورد آزمون قرار می‌گیرد. آزمون مدل بیرونی جهت تعیین روایی و پایایی سازه‌ها و آزمون درونی جهت آزمون فرضیه‌های پژوهش و با استفاده از مدل‌سازی یا تحلیل مسیر انجام می‌شود (هیر^۱، ۱۳۹۵). در روش معادلات ساختاری، جهت بررسی روایی همگرا از شاخص میانگین واریانس استخراج شده (AVE) و جهت ارزیابی پایایی سنج‌ها از شاخص‌های آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده می‌شود. حداقل میزان قابل قبول برای بار عاملی هر یک از سنج‌ها برابر با ۰/۵ است و سنج‌هایی که بار عاملی آن‌ها کمتر از این میزان باشد باید از فرآیند آزمون کنار گذاشته شوند. با توجه به نتایج جدول (۳) مقدار میانگین واریانس استخراج شده (AVE) همواره بزرگتر از ۰/۵ است، بنابراین، روایی همگرا تأیید می‌شود. همچنین آلفای کرونباخ تمامی متغیرها بزرگتر از ۰/۷ (آلفای کرونباخ پرسشنامه دین‌داری مقدار ۰/۸۳، پرسشنامه تردید حرفه‌ای، ۰/۹۱ و پرسشنامه ارزیابی خطر تحریف بااهمیت ۰/۸۹ است و مقدار پایایی ترکیبی (CR) نیز بزرگتر از ۰/۷ است، بنابراین، پایایی ابزار پژوهش نیز تأیید می‌شود (رسولی و ترابی، ۱۳۹۷).

جدول ۳. خلاصه روایی و پایایی مدل پژوهش

سازه	روایی همگرا (AVE)	پایایی ترکیبی (CR)	آلفای کرونباخ
ارزیابی خطر تحریف بااهمیت	۰/۹۶۰	۱/۰۰۰	۰/۸۹۲
تردید حرفه‌ای	۰/۹۶۵	۰/۸۸۴	۰/۹۱۳
باورهای دینی	۰/۷۱۸	۰/۹۰۱	۰/۸۴۲
ایمان	۰/۸۹۰	۰/۹۲۷	۰/۷۹۴
تقوا	۰/۸۶۴	۰/۸۰۶	۰/۷۸۷
یقین	۰/۸۷۵	۰/۷۴۰	۰/۸۷۱

برای سنجش روایی واگرا از معیار فورنل لارکر^۲ و نسبت هتروتریت-مونوتریت^۳ استفاده شد. معیار فورنل لارکر اشاره به این موضوع دارد که ریشه دوم مقادیر واریانس شرح داده شده هر سازه (قطر اصلی ماتریس)، بزرگتر از مقادیر همبستگی آن سازه با

^۱ Hir

^۲ Fornell-Larcker

^۳ Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)

سازه‌های دیگر باشد و نسبت هتروتزیت- مونوتزیت نسبت میانگین هندسی همبستگی‌های شاخص‌ها در درون ساختار بر متوسط همبستگی‌های شاخص‌ها را نشان می‌دهد و اگر مقدار نسبت هتروتزیت- مونوتزیت کمتر از ۰/۹ باشد، اعتبار افتراقی بین دو ساختار انعکاسی تأیید شده است (رسولی و همکاران، ۱۳۹۷). نتایج مربوط به سنجش روایی واگرا در جداول (۴) و (۵) ارائه شده است. با توجه به بازه‌های قابل پذیرش برای روایی واگرا، خروجی‌های نرم افزار پی آل اس نشان می‌دهد این دو معیار برای همه سازه‌ها در بازه‌های مناسب قرار دارند.

جدول ۴. روایی واگرا بر اساس معیار فورنل لارکر

ارزیابی خطر تحریف با اهمیت	تردید حرفه‌ای	باورهای دینی	ایمان	تقوا	یقین
۰/۹۴۳					
ارزیابی خطر تحریف با اهمیت	۰/۸۹۱				
تردید حرفه‌ای	۰/۷۶۵				
باورهای دینی	۰/۶۵۳	۰/۸۶۴			
ایمان	۰/۸۹۰	۰/۶۵۷	۰/۸۰۲		
تقوا	۰/۷۲۹	۰/۵۴۶	۰/۷۷۵	۰/۸۸۶	
یقین	۰/۵۴۹	۰/۶۰۷	۰/۶۳۲	۰/۷۰۶	۰/۷۹۵

جدول ۵. روایی واگرا بر مبنای نسبت هتروتزیت- مونوتزیت

ارزیابی خطر تحریف با اهمیت	تردید حرفه‌ای	باورهای دینی	ایمان	تقوا	یقین
۰/۷۵۶					
تردید حرفه‌ای	۰/۶۹۰				
باورهای دینی	۰/۵۴۱				
ایمان	۰/۴۰۲	۰/۷۱۵	۰/۵۰۹		
تقوا	۰/۵۱۷	۰/۶۵۸	۰/۵۷۹	۰/۶۱۴	
یقین	۰/۳۸۹	۰/۴۱۱	۰/۷۳۴	۰/۵۴۴	۰/۴۹۷

ارزیابی مدل ساختاری

قبل از بررسی فرضیه‌های پژوهش لازم است ارزیابی مدل ساختاری صورت گیرد. معیارهای ارزیابی مدل ساختاری شامل معیار ضریب تعیین^۱، عامل تورم واریانس^۲ (همخطی) و تکنیک حداقل مجذورات جزئی شاخص (GOF) است. برازش مدل ساختاری از طریق معیار ضریب تعیین، عامل تورم واریانس و نیکویی برازش (GOF) صورت می‌گیرد. ضریب تعیین معیاری است که نشان از تأثیر یک متغیر مستقل بر یک متغیر وابسته دارد و سه مقدار ۰/۱۹، ۰/۳۳ و ۰/۶۷ برای این معیار بعنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی در نظر گرفته می‌شود. عامل تورم واریانس برای تشخیص همخطی استفاده می‌شود و مقادیر کمتر از ۵ برای این معیار قابل قبول است (رسولی و همکاران، ۱۳۹۷). از شاخص GOF برای بررسی اعتبار یا کیفیت مدل PLS به صورت کلی استفاده می‌شود و مقادیر این شاخص بین صفر تا یک قرار دارد و سه مقدار ۰/۰۱، ۰/۲۵ و ۰/۳۶ به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی معرفی شده‌اند و مقادیر نزدیک به یک نشانگر کیفیت بالای مدل هستند. علاوه بر این معیار شاخص حشو (Q2) قدرت پیش‌بینی مدل را نشان می‌دهد و در صورتی که مقدار این شاخص در مورد یک متغیر وابسته (درون‌زا) سه مقدار ۰/۰۲، ۰/۱۵ و ۰/۳۵ را کسب نماید، به ترتیب نشان از قدرت پیش‌بینی ضعیف، متوسط و قوی متغیر یا متغیرهای مستقل

¹ R Square

² Variance Inflation Factor

برونزا) مربوط به متغیر وابسته است (هیر، ۱۳۹۵). مقادیر ضریب تعیین، عامل تورم واریانس و شاخص ارتباط پیش بین در جداول (۶) و (۷) و (۸) مناسب بودن برازش مدل ساختاری را تأیید می‌کنند.

جدول ۶. مقادیر ضریب تعیین مدل ساختاری پژوهش

سازه	ارزیابی خطر تحریف با اهمیت	تردید حرفه‌ای	باورهای دینی	ایمان	تقوا	یقین
ضریب تعیین	۰/۵۸	۰/۶۱	۰/۶۷	۰/۷۸	۰/۶۹	۰/۷۴

جدول ۷. مقادیر عامل تورم واریانس مدل ساختاری پژوهش

سازه	تردید حرفه‌ای	باورهای دینی	ایمان	تقوا	یقین
ارزیابی خطر تحریف	۳/۶۷۵	۲/۱۱۵	۲/۸۷۶	۳/۹۸۷	۲/۹۲۱

جدول ۸. شاخص ارتباط پیش بین (Q2)

سازه	ارزیابی خطر تحریف	اعتماد به نفس	جستجوی دانش	خودرایی	درک میان فردی	ذهن پرسش‌گر	وقفه در قضاوت
شاخص ارتباط پیش بین (Q2)	۰/۴۱۱	۰/۴۰۱	۰/۴۳۷	۰/۴۵۷	۰/۴۰۱	۰/۴۵۷	۰/۳۸۷

علاوه بر این شاخص (GOF) برابر ۰/۴۹ بدست آمده است که نشان می‌دهد مدل از برازش مطلوبی برخوردار است.

نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش

نتایج آزمون فرضیه‌های اول تا چهارم پژوهش در جدول ۹ ارائه شده است. نتایج تحلیل مدل معادلات ساختاری در جدول ۷، نشان داد که مقدار معناداری مربوط همه فرضیه‌ها از مقدار ۱/۹۶ بزرگ‌تر است که در سطح اطمینان ۹۵٪ معنادار است. بنابراین، فرضیه‌های پژوهش تأیید می‌شوند. ضریب مسیر استاندارد شده فرضیات نیز بزرگتر از ۰/۴ است که نشان از تأثیر مثبت عوامل بر ارزیابی خطر تحریف با اهمیت دارد.

جدول ۹. نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش

مسیر فرضیه	بارعاملی	آماره تی	سطح معناداری	نتیجه
تردید حرفه‌ای * باورهای دینی -> ارزیابی خطر تحریف	۰/۷۴	۵/۵۴	۰/۰۰۲	تأیید
تردید حرفه‌ای * ایمان -> ارزیابی خطر تحریف	۰/۸۳	۷/۷۸	۰/۰۰۰	تأیید
تردید حرفه‌ای * تقوا -> ارزیابی خطر تحریف	۰/۶۵	۵/۸۳	۰/۰۰۱	تأیید
تردید حرفه‌ای * یقین -> ارزیابی خطر تحریف	۰/۶۹	۶/۳۴	۰/۰۰۰	تأیید

ضرایب مسیر با مقدار ۰/۸۳ نشان داد ایمان در بین اعتقادات دینی بیشترین تأثیر را بر تردید حرفه‌ای و نهایتاً بر ارزیابی خطر تحریف با اهمیت دارد که نتیجه حاصل شده با آیات و روایات در زمینه ایمان کاملاً همخوانی دارد؛ زیرا اولین مرتبه دین‌داری، ایمان است که بقیه مراتب به دنبال آن بروز و ظهور پیدا می‌کنند. ضریب تأثیر یقین و تقوا به ترتیب با کسب مقدار ۰/۶۹ و ۰/۶۵، رتبه دوم و سوم برای این متغیرها در تأثیرگذاری بر ارزیابی خطر تحریف با اهمیت را نشان می‌دهند. این تغییر رتبه‌بندی برای یقین و تقوا در یافته‌های پژوهش از این بابت با منابع دینی متفاوت است که یقین نقطه مقابل شک و تردید است، که بر تردید حرفه‌ای حسابرسان تأثیر قابل توجهی خواهد داشت و از این جنبه در حوزه حسابرسی نسبت به تقوا اهمیت بیشتری پیدا می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

استانداردهای حسابرسی در راستای ارزیابی خطر تحریف با اهمیت و بهبود کیفیت قضاوت حسابرسی، حسابرسان را ملزم به بکارگیری تردید حرفه‌ای می‌نماید. مفهوم تردید حرفه‌ای بدین معناست که یک حسابرس شکاک معمولاً برای دستیابی به

شفافیت، بیشتر سؤال می‌کند و خواهان دلایل یا مستندات بیشتری است. باورها و عقاید حسابرسان، باعث تقویت نگرش حرفه‌ای و بویژه نگرش تردید حرفه‌ای آن‌ها شده و بستری مناسب برای ارزیابی بهتر و دقیق‌تر خطرات تحریف با اهمیت فراهم می‌آورد. از سوی دیگر نتایج پژوهش **مدینه و همکاران (۱۴۰۱)** و **حسینی و همکاران (۱۳۹۹)** نشان داد، تردید حرفه‌ای بر ارزیابی حسابرسان بر ارزیابی خطر تحریف تأثیر گذار است و به عبارت دیگر، حسابرسان با سطح تردید حرفه‌ای بالاتر، بهتر قادر به ارزیابی خطر تحریف با اهمیت و تقلب هستند، چرا که مطابق با **نظر هارت (۲۰۱۰)** حسابرس با حساسیت بیشتری اقدام به جمع‌آوری شواهد نموده و همزمان با تعلیق قضاوت خود، بطور موشکافانه‌ای به ارزیابی شواهد و احیاناً کشف موارد تحریف می‌پردازد. بر این اساس، هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر تردید حرفه‌ای بر ارزیابی حسابرسان از خطر تحریف با اهمیت با در نظر گرفتن نقش تعدیل‌گر باورها و اعتقادات دینی حسابرسان است.

فرضیه اول به بررسی تأثیر تعدیلی باورهای دینی بر رابطه بین تردید حرفه‌ای و ارزیابی خطر تحریف با اهمیت پرداخت. نتایج نشان داد باورها و اعتقادات دینی رابطه بین تردید حرفه‌ای و ارزیابی خطر تحریف با اهمیت را به شکل مثبت تحت تأثیر قرار می‌دهد و هر چه التزام حسابرسان به باورهای دینی بیشتر باشد، کیفیت ارزیابی خطر تحریف با اهمیت بالاتر خواهد بود. نتیجه فرضیه اول همسو با نتایج پژوهش **کارگر کام‌وار و همکاران (۲۰۲۳)**، **آدیل و همکاران (۲۰۲۲)** و **مهدوی و همکاران (۱۴۰۱)** بوده و در تضاد نتایج پژوهش **پرتیوی و رحمان (۲۰۲۱)** و **پرانسانتی و یولیانتو (۲۰۱۷)** با یکدیگر، نتایج پژوهش پرانسانتی و یولیانتو را تأیید می‌کند.

در ادامه باورهای دینی در سه بخش ایمان، تقوا و یقین در قالب فرضیه‌های دوم تا چهارم مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج فرضیه‌های مدنظر تأیید شد و با کسب رتبه نخست برای ایمان در باورهای دینی نشان داد ایمان به خدا، ایمان به معاد و حسابرسی حتی کوچک‌ترین اعمال و رفتارها، ایمان به جزا با تأثیر مثبت بر تردید حرفه‌ای، دقت و حساسیت حسابرسان در ارزیابی خطر تحریف با اهمیت را بالا می‌برد. یقین با رتبه دوم در این ارتباط مؤثر واقع می‌گردد. یقین نقطه مقابل شک و تردید است و حسابرسان با ایمان در شرایط تردیدآمیز تا با بررسی علمی و عینی به واسطه مراتب یقین به درجه اطمینان نرسند در اعمال قضاوت محتاط خواهند بود. بنابراین، حسابرسان با درجه یقین بالاتر در باورهای دینی، به واسطه تردید حرفه‌ای بالاتر، در ارزیابی خطر تحریف با اهمیت موفق‌تر خواهند بود. در نهایت تقوا با رتبه سوم بر رابطه بین تردید حرفه‌ای و ارزیابی خطر تحریف با اهمیت به شکل مثبت تأثیر گذار بود. حسابرسان با تقوا به واسطه اجتناب از موارد آلوده به گناه، تقلب و شک‌آلود و تقید به راستی در گفتار، مراعات امانت، پایبندی به عهد و پیمان که پیامد آن طبق آیات قرآن کریم، حل مشکلات و رهایی از شبهات دنیایی است؛ تردید حرفه‌ای بالاتری را اعمال خواهند کرد که نتیجتاً ارزیابی خطر تحریف با اهمیت بالاتری را اعمال خواهند کرد. نتایج فرضیات دوم تا چهارم ضمن تطابق با معارف دینی طبق آیات و روایات با نتایج پژوهش **عترت دوست و همکاران (۱۴۰۰)**، **پورمهدی و همکاران (۱۴۰۰)** و **خشنود و همکاران (۱۳۹۸)** همسو است.

از دستاوردهای علمی این پژوهش می‌توان به توسعه ادبیات نظری پژوهش‌های مرتبط با تردید حرفه‌ای و تبیین نقش تعدیل‌گر باورهای دینی در ارزیابی خطر تحریف با اهمیت اشاره کرد. همچنین یافته‌های پژوهش با محوریت باورهای دینی و

بررسی سلسله مراتبی این باورها طبق منابع غنی اسلامی، باب جدیدی بر کیفیت حسابداری به واسطه رابطه بین رفتار حرفه‌ای حسابرسان و قضاوت حسابرسان را گشود که می‌تواند علاوه بر توسعه مبانی نظری، در فرآیند اجرایی عملیات حسابداری نیز مؤثر و راهگشا باشد. بدین صورت پژوهش حاضر شکاف بین عمل و تئوری در ارتقاء کیفیت حسابداری را با بررسی منشاء این شکاف طبق رفتارهای اخلاقی حسابرسان با رویکرد دینی، ریشه‌یابی نموده است.

بر مبنای نتایج پژوهش می‌توان به مؤسسات حسابداری پیشنهاد داد که تردید حرفه‌ای را از طریق مشارکت افراد دین‌دار و متدین در تیم‌های حسابداری خود تقویت نمایند تا ارزیابی بهتری از خطر تحریف با اهمیت صورت گیرد و نیز کیفیت حسابداری بهبود یابد. از طرفی با توجه به اینکه دین حاکم در کشور، اسلام است و همچنین با در نظر گرفتن اهمیت کیفیت گزارش حسابداری در نظام مالی و اقتصادی کشور، به سیاست‌گذاران حرفه حسابداری پیشنهاد می‌شود در قوانین و دستورالعمل‌های استخدامی برای باورهای دینی و شاخص‌های مطرح شده در این پژوهش اولویت قائل شوند و در ارزیابی کنترل کیفی سالانه مؤسسات حسابداری نیز برای آن امتیاز در نظر بگیرند.

با توجه به متنوع بودن متغیرهای تأثیرگذار بر تردید حرفه‌ای، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی به بررسی تأثیر رفتارها و ویژگی‌های فردی حسابرسان در ابعاد اخلاقی از جمله شجاعت اخلاقی بر تردید حرفه‌ای و ابعاد شش‌گانه آن پرداخته شود. علاوه بر این به موازات متغیر باورهای دینی، در نظر گرفتن نقش تعدیل‌کننده سایر عوامل فردی و محیطی برگرفته از نظریه شناخت اجتماعی که در این پژوهش به آنها پرداخته نشد، نظیر سطح تحصیلات حسابرسان، سن حسابرسان و خصوصی یا دولتی بودن صاحبکار، می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد پژوهش‌های مفید و کاربردی شده و به بهبود قضاوت و حسابداری کمک نماید.

جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از پرسشنامه، همواره با محدودیت‌های ذاتی رو به رو است و غلبه بر سایر ویژگی‌های فردی مشارکت‌کنندگان در حوزه مطالعات رفتاری موضوعی پیچیده است، از آنجایی که پژوهش حاضر در حوزه رفتاری است، این محدودیت بر پژوهش حاضر نیز سایه افکنده و همچنین افراد معمولاً در موضوعات رفتاری سعی در مطلوب جلوه دادن شرایط دارند، لذا، داده‌های جمع‌آوری شده می‌توانند تحت تأثیر چنین محدودیت‌هایی نیز واقع شوند. در این راستا تلاش نویسندگان بر این بود که با استفاده از پرسشنامه‌های استاندارد و اصلاح شده به کمک خبرگان این محدودیت‌ها به حداقل ممکن کاهش یابد.

تقدیر و تشکر

از کلیه افرادی که با مشارکت و مشاوره در طراحی پرسشنامه و تکمیل آن همکاری نمودند، سپاسگزاری می‌شود.

منابع

قرآن کریم

ارباب سلیمانی، عباس (۱۳۹۳). آیین رفتار حرفه‌ای حسابداران رسمی. تهران: شهر یاس.

ایری، اسحاق؛ ولیان، حسن و صفری گرایلی، مهدی (۱۳۹۸). بررسی تأثیر کامیابی فراخود بر کیفیت اظهارنظر حسابرسان. *حسابداری مالی*، ۱۱(۴۴)، ۸۷-۶۳

<https://qfaj.mobarekeh.iau.ir/article-1-1748-fa.html>

بیرجندی، حمید؛ خدای پور، احمد و پورحیدری، امید (۱۳۹۸). بررسی تأثیر اخلاق حرفه‌ای بر تردید حرفه‌ای حسابرسان. *حسابداری مدیریت*، ۱۲(۴۲)، ۲۶-۱۵

<https://sanad.iau.ir/Journal/jma/Article/816404>

پورمهدی امیری، فاطمه؛ روحی ارمکی، طیبه و کریمی نیا، محمدمهدی (۱۴۰۰). راهکارهای نهادینه سازی معاد باوری فردی از منظر قرآن و حدیث. دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، ۴(۴۶)، ۱۳۳-۱۲۱. <https://www.jonahs.ir/showpaper/97770671664b81f5c1f927>

تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۸۵). غررالحکم، ترجمه سید حسن شیخ‌الاسلامی، قم، انتشارات انصاریان.

حاجیه‌ها، زهره؛ گودرزی، احمد و فتاحی، زهرا (۱۳۹۲). ارتباط ویژگی‌های تردید حرفه‌ای حسابرسان و قضاوت و تصمیم‌گیری آنها. حسابداری مدیریت، ۶(۴)، ۴۳-۵۹. <https://www.sid.ir/paper/198785/fa>

حسینی، سید حسین، بنی مهد، بهمن و صفری، زهرا (۱۳۹۹). بررسی تأثیر دیدگاه‌های تردید حرفه‌ای حسابرس بر ارزیابی خطر تقلب، با توجه به اثر مداخله‌کنندگی مهارت ارتباطی و تضعیف اجتماعی. مجله دانش حسابداری، ۱۱(۲)، ۷۱-۱۰۵. https://jak.uk.ac.ir/article_2514_2bcb1ada6511e63c522af1c870b4014.pdf

حسینی، سید حسین؛ نیکومرام، هاشم و رضایی، علی اکبر (۱۳۹۴). تبیین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تردید حرفه‌ای حسابرسان با تکیه بر ابعاد فردی. حسابداری مدیریت، ۱۳-۲۷، ۱۳-۲۵. <https://sanad.iau.ir/Journal/jma/Article/816389>

خدایاری فرد، محمد؛ رحیمی نژاد، عباس؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، محسن؛ فقیهی، علی؛ آذربایجانی، مسعود؛ افروز، غلامعلی؛ هومن، حیدرعلی؛ منطقی، مرتضی؛ پاک‌نژاد، محسن؛ سراج‌زاده، سید حسین؛ فاطمی، سید محسن؛ اکبری زردخانه، سعید؛ فرزاد، ولی‌اله و باقری، خسرو (۱۳۸۹). مدل سنجش دینداری و ساخت مقیاس آن در سطح ملی. پژوهش‌های کاربردی روانشناختی، ۱(۱)، ۱-۲۴. https://japr.ut.ac.ir/article_52308.html

خوشبخت، اسماعیل؛ ثانی نقدری، امیرحسین و زینلی، حدیث (۱۴۰۱). دین‌داری، اخلاق حرفه‌ای حسابداران و تقلب‌های گزارشگری مالی. پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، ۱۴(۵۳)، ۲۲۳-۲۵۴. https://faar.ctb.iau.ir/article_691693_72eac2777a1e11e745e514f21c6e6c2c.pdf

خشنود، حسین؛ کهنساری، رضا؛ میریان آکندی، سید احمد و فلاح، ابراهیم (۱۳۹۸). کارکرد باورهای اعتقادی (توحید- معاد) بر رفتار فردی. قرآن و طب، ۴(۵)، ۶۸-۷۹. <http://quranmed.com/article-1-463-fa.html>

دیانتی دیلمی، زهرا؛ منطقی، خسرو و مشهدی، سیده پریسا (۱۳۹۵). بررسی ضرورت حسابداری اسلامی: از دید خبرگان دانشگاهی. دوفصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۱(۱)، ۱-۲۴. <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-46-fa.html>

رستمیان، محمدعلی (۱۳۹۳). مسئولیت‌پذیری و وظیفه‌شناسی از دیدگاه قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام). پژوهشنامه حکمت اهل بیت (علیهم‌السلام)، ۱(۲)، ۳۱-۵۰.

رسولی، نسرین و ترابی، محمد امین (۱۳۹۷). گام به گام با پی آل اس. تهران: پویندگان دانش.

زارع، ایمان؛ غلامی جگرانی، رضا؛ مرادی، محمد؛ بابایی فرد، اسدالله و جهانگیرنیا، حسین (۱۴۰۰). پاسخگویی در حسابداری از منظر اسلام با محوریت تئوری ساخت یابی. تحقیقات مالی اسلامی، ۱۰(۲)، ۸۳۱-۸۵۵. https://ifr.isu.ac.ir/article_75922_e16c2c655aad6ba3f5f0a0eec571898a.pdf

سیاسی، سحر و حسنی، حسن (۱۳۹۵). رابطه باورهای دینی مدیران با رفتار مدیریت سود. دوفصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۱(۲)، ۱۷-۴۰. <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-141-fa.html>

شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۴). مدلی برای سنجش دینداری در ایران. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱(۶)، ۳۴-۶۶. http://www.jsi-isa.ir/article_25347_9e42fee7e38ae8152efc96d92424b63e.pdf

شریف‌الرضی، محمدبن حسین (۱۴۱۴ق). نهج‌البلاغه (للصبحی صالح)، قم: هجرت.

صراف، فاطمه و محمدی، مهسا (۱۳۹۶). بررسی حاکمیت شرکتی و پاسخگویی با تأکید بر آیات قرآن. مطالعات حسابداری و حسابرسی، ۶(۲۱)، ۶۶-۸۵. https://www.iaaas.com/article_98674_e0984c54ff9dafb02593fbd7dd7071a.pdf

صفی‌خانی، رضا؛ صفرزاده، محمدحسین و اثنی‌عشری، حمیده (۱۴۰۱). بررسی رابطه تردید حرفه‌ای، شناخت صاحبکار و قضاوت حسابرس. مجله دانش حسابداری، ۱۳(۱)، ۵۹-۸۲. https://jak.uk.ac.ir/article_3013_e7a93a57db25fb0586e0fae6a841e2d.pdf

عزت دوست، محمد؛ فتاحی زاده، فتحه و کیانی، فاطمه (۱۴۰۰). ترسیم نقشه راه نجات و سعادت انسان‌ها در خطبه گراء امام علی (علیه السلام). پژوهشنامه نهج البلاغه، ۳۶(۹)، ۳۹-۵۹. https://nab.basu.ac.ir/article_4529_d3f4447e75813f88351cf102043f76c7.pdf

فخاری، حسین و امیری، اسماعیل (۱۳۹۹). علل و پیامدهای خرید اظهار نظر حسابرس. مطالعات حسابداری و حسابرسی، ۳۶(۹)، ۲۶-۵. https://www.iaaaas.com/article_128133_97dc4ca1bf711e3f87c178d24b63bd8e.pdf

کلینی، محمد بن یعقوب بن اسماعیل (۱۳۶۳). الکافی، ترجمه علی اکبر غفاری، دارالکتب الإسلامیه، چاپ پنجم، تهران.

مدینه، سید محسن؛ علی احمدی، سعید و سروش یار، افسانه (۱۴۰۱). تأثیر یادگیری سازمانی بر تردید حرفه‌ای و ارزیابی ریسک تقلب در بین حسابرسان سازمان حسابرسی: نقش تعدیلی متغیرهای جمعیت‌شناختی. حسابداری دولتی، ۱۹(۱)، ۶۰-۴۱. https://gaa.journals.pnu.ac.ir/article_9026_d33aaa72ffbc6bb969605bc38ce76741.pdf

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

ملک، فاطمه؛ اخوان مقدم، زهره و قطبی، ثریا (۱۳۹۹). مؤلفه‌های شناختی خودکنترلی در روایات امام رضا (علیه السلام) با روش تحلیل محتوا. فرهنگ رضوی، ۳۲(۸)، ۲۰۸-۱۷۵. https://www.farhangerazavi.ir/article_125761_d5e15286546f92378cda68edc59d75b8.pdf

منگنه چی، حجت (۱۳۹۰). دعای مکارم‌الاخلاق در پرتو قرآن و حدیث دریافت‌هایی از دعای بیستم صحیفه سجاده. قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

مهدوی، غلامحسین؛ بهمنی، رضا و نمازی، نویدرضا (۱۴۰۱). نقش میانجی‌گری رفتار ناکارآمد حسابرس در تبیین رابطه بین دین‌داری و تعهد حرفه‌ای با کیفیت حسابرسی. دوفصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۱۳(۷)، ۱۱۷-۱۵۳. <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-1064-fa.html>

موسوی گوکی، سیدعلی؛ غنایی چمن آباد، علی؛ باقرپور ولاشانی، محمدعلی و صالحی، مهدی (۱۴۰۰). تیپ شخصیتی و تردید حرفه‌ای: آیا واقعاً حسابرسان مستقل رفتار می‌کنند؟ دوفصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۱۲(۶)، ۱۶۵-۱۲۶. <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-1059-fa.html>

نوش فر، علی داد؛ محسنی، عبدالرضا و قاسمی، مصطفی (۱۴۰۱). الگویی برای بهبود تصمیم‌گیری اخلاقی در حرفه حسابداری با رویکرد مبتنی بر نظریه داده بنیاد. پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۱۲(۴)، ۲۵۴-۲۲۳. https://jera.alzahra.ac.ir/article_6678_14f5296a3881abc990d22429a6ea53d.pdf

هیر، جوزف (۱۳۹۵). مدل‌سازی معادلات ساختاری، ترجمه عادل آذر. تهران: نگاه دانش.

References

- Adeel, N., Patel, C., Martinov-Bennie, N., & Xiaoyan Ying, S. (2022). Islamic religiosity and auditors' judgements: Evidence from Pakistan. *Journal of Business Ethics*, 179(2), 551-572. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-021-04829-w>.
- Adelopo, I., Rufai, I., & Bello, M. (2023). Financial accountability and religious sentiments: The case of Sukuk Bond. *Journal of Business Ethics*, 182, 397-420. https://ideas.repec.org/a/kap/jbuset/v182y2023i2d10.1007_s10551-021-04972-4.html.
- Adnan, J., & Kiswanto, K. (2017). Determinant of auditor ability to detect fraud with professional scepticism as a mediator variable. *Accounting Analysis Journal*, 6(3), 313-325. <https://journal.unnes.ac.id/sju/index.php/aaaj/article/view/18415>.
- Arbaab Soleimani, A. (2013). Ritual of professional behavior of certified public accountants. Tehran. Shahre yas Publications [In Persian].
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Englewood Cliffs. <https://psycnet.apa.org/record/1985-98423-000>.
- Birjandi, H., Khodamipour, A., & Pourheidari, O. (2019). Investigating the impact of professional ethics on auditor's professional skepticism. *Management Accounting*, 12(42), 15-26. <https://sanad.iau.ir/Journal/jma/Article/816404> [In Persian].

- Carpenter, T.D., & Reimers, J.L. (2013). Professional skepticism: The effects of a partner's influence and the level of fraud indicators on auditors' fraud judgments and actions. *Behavioral Research in Accounting*, 25(2), 45-69 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1068942.
- Causholli, M. (2016). Evidence of organizational learning and organizational forgetting from financial statement audits. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 35(2), 53-72.
- Cohen, J.R., Dalton, D.W., & Harp, N.L. (2017). Neutral and presumptive doubt perspectives of professional skepticism and auditor job outcomes. *Accounting, Organizations and Society*, 62, 1-20.
- Dianati Deilami, Z., Manteghi, K., & Mashhadi, S. (2016). Examining the necessity of Islamic accounting. *Journal of Value and Behavioral Accounting*, 1(1), 1-24 <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-46-fa.html> [In Persian].
- Enofe, A.O., Ukpebor, I.N.N.O.C.E.N.T., & Ogbomo, N. (2015). The effect of accounting ethics in improving auditor professional skepticism. *International Journal of Advanced Academic Research—Social Sciences and Education*, 1(2), 43-58.
- Etrat Dost, M., Fatahizadeh, F., & Kayani, F. (2021). Drawing a road map for the salvation and happiness of human beings in the Ghara sermon of Imam Ali. *Nahj al-Balaghe Research Quarterly*, 9(36), 39-59 https://nab.basu.ac.ir/article_4529_d3f4447e75813f88351cf102043f76c7.pdf [In Persian].
- Fakhari, H., & Amiri, E. (2020). Causes and consequences of audit opinion shopping. *Accounting and Auditing Studies*, 9(36), 5-26 https://www.iaaaas.com/article_128133_97dc4ca1bf711e3f87c178d24b63bd8e.pdf [In Persian].
- Hajiha, Z., Godarzi, A., & Fattahi, Z. (2013). The relationship between auditors' professional skepticism and their judgment and decision making. *Management Accounting*, 6(4), 43-59 <https://www.sid.ir/paper/198785/fa> [In Persian].
- Hir, J. (2015). *Structural equation modeling*. Adel Azar. Tehran, Negah Danesh Publications [In Persian].
- Hosseini, S.H., Banimahd, B., & Safari, Z. (2020). Examining the effect of auditor's professional skepticism on fraud risk assessment, considering moderator effect of communication skill and social undermining. *Journal of Accounting Knowledge*, 11(2), 71-105 https://jak.uk.ac.ir/article_2514_2bcb1ada65111e63c522af1c870b4014.pdf [In Persian].
- Hosseini, S.H., Nikoomaram, H., & Akbar Rezaei, A. (2015). Investigating individual characteristics affecting of auditors' professional skepticism. *Journal of Management Accounting*, 8(25), 13-27 <https://sanad.iau.ir/Journal/jma/Article/816389> [In Persian].
- Hurt, R.K. (2010). Development of a scale to measure professional skepticism. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), 149-171 DOI:10.2308/aud.2010.29.1.149.
- Hussin, S.A.H., Iskandar, T.M., Saleh, N.M., & Jaffar, R. (2017). Professional Skepticism and Auditors' Assessment of Misstatement Risks: The Moderating Effect of Experience and Time Budget Pressure. *Economics & Sociology*, 10(4), 225-250 https://www.economics-sociology.eu/files/21_17_%20441_Sayed%20Hussin%20et%20al.pdf.
- Idawati, W., & Gunawan, A. (2015). Effect of competence, independence, and professional skepticism against ability to detect fraud action in audit assignment. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 13(7), 5125-5140 https://serialsjournals.com/abstract/88298_5123-5138.pdf.
- Iri, E., Valiyan, H., & Safari Gerayli, M. (2020). Effectiveness of the auditor's opinion quality of Pygmalion effect. *Quarterly Financial Accounting*, 11(44), 63-87 <https://qfaj.mobarakeh.iau.ir/article-1-1748-fa.html> [In Persian].
- Iskandar, T.M., Mohamed, Z.M., Jaffar, R., & Hussin, S.A.H. (2016). Inhibiting and driving factors of professional skepticism from the social learning perspective. *International Journal of Economics and Management*, 10(52), 427-444.
- Kargarkamvar, N., Khanmohammadi, M., Yazdani, S., & Moradi, Z. (2023). Investigating the effect of religious orientation on decision making approach of financial managers. *International Journal of Finance & Managerial Accounting*, 8(29), 117-131 https://journals.srbiau.ac.ir/article_21128_f45c5659fcb5bc7ac2ad073267891f9c.pdf.
- Karwowski, M., Świdarska, G.K., & Warowny, P. (2015). The valuation of finished products as an important risk factor in the distortion of financial statements. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowosci*, 84(140), 95-114 <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:151759317>.

- Khodayari Fard, M., Rahiminejad, A., Ghbari Bonab, B., & Shokohi, Y. (2010). Religiosity measuring model and reparation of religiosity scale to Iranian population. *Journal of Applied Psychological Research*, 1(1), 1-24 https://japr.ut.ac.ir/article_52308.html [In Persian].
- Khomsiyah, K., Wilson, J., & Mulyani, S. D. (2019). Auditor's ability in detecting fraud. *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, 35 (21), 629-662 <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/29106>.
- Khoshbakht, E., Taibi Naqandari, A., & zeinali, H. (2022). Religiosity, professional ethics of accountants and financial reporting fraud. *Financial Accounting and Auditing Research*, 14(53), 223-254 https://faar.ctb.iau.ir/article_691693_72eac2777a1e11e745e514f21c6e6c2c.pdf [In Persian].
- Khoshnoud, H., Kahsari, R., Mirian Akandi, S.A., & Fallah, I. (2020). The function of beliefs (Monotheism-resurrection) on individual behavior. *Quran and Medicine*, 4(5), 68-79 <http://quranmed.com/article-1-463-fa.html> [In Persian].
- Koieini, M. (1984). *Kafi*. Ali Akbar Ghafari. Tehran. Dar al-Kitab al-Islamiya Publications [In Persian].
- Laode, A., Wahyuniati, H., Angela, F., & Oktri, S. (2020). Auditor's ability to detect fraud: independence, audit experience, professional skepticism, and workload. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 11(107), 192-205 DOI: [10.18551/rjoas.2020-11.23](https://doi.org/10.18551/rjoas.2020-11.23).
- Madine, S.M., Ali ahmadi, S., & Soroushyar, A. (2022). The effect of organizational learning on professional skepticism and auditor fraud risk assessment in audit organization: The moderating role of demographic variables. *Governmental Accounting*, 9(1), 37-76 https://gaa.journals.pnu.ac.ir/article_9026_d33aaa72ffbc6bb969605bc38ce76741.pdf [In Persian].
- Mahdavi, G., Bahmani, R., & Namazi, N.R (2022). The mediating role of auditor's dysfunctional behavior in explaining the relationship between religiosity and professional commitment with audit quality. *Semiannually journal of Value & Behavioral Accounting*, 7(13), 117-152 <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-1064-fa.html> [In Persian].
- Makarem Shirazi, N. (1994). *Nemuneh*, Tehran. Dar al-Kitab al-Islamiya Publications. [In Persian].
- Malek, F., Akhavan Moghadam, Z., & Ghotbi, S (2021). Cognitive components of self-control in the narrations of Imam Reza (as) by content analysis method. *Journal of Razavi Culture*, 8(32), 175-208 https://www.farhangerazavi.ir/article_125761_d5e15286546f92378cda68edc59d75b8.pdf [In Persian].
- Manganehchi, H. (2013). *Makarem al-Akhlaq in the light of Quran and Hadith, findings from the 20th Dua of Sahifa Sajjadiyeh*. Qom. Al-Mustafa International Translation and Publishing Center [In Persian].
- McDaniel, S.W., & Burnett, J.J. (1990). Consumer religiosity and retail store evaluative criteria. *Journal of the Academy of marketing Science*, 18(2), 101-112 <https://link.springer.com/article/10.1007/BF02726426>.
- Mousavi Gowki, S.A., Ghanaee Chamanabad, A., Bagherpour Velashani, M.A., & Salehi, M. (2021). Personality type and professional skepticism: are auditors really independent? *Semiannually journal of Value & Behavioral Accounting*, 6(12), 126-165 <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-1059-fa.html> [In Persian].
- Nasution, D., & Ostermark, R. (2012). The impact of social pressures, locus of control, and professional commitment on auditors judgment. *Asian Review of Accounting*, 20 (2), 163-178 DOI: [10.1108/13217341211242204](https://doi.org/10.1108/13217341211242204).
- Nolder, C.J., & Kadous, K. (2018). Grounding the professional skepticism construct in mindset and attitude theory: A way forward. *Accounting, Organizations and Society*, 67, 1-14 <https://doi.org/10.1016/j.aos.2018.03.010>.
- Noshfar, A., Mohseni, A., & Ghasemi, M. (2023). A model to improve ethical decision-making in accounting profession using the grounded theory. *Empirical Research in Accounting*, 12(4), 223-254 https://jera.alzahra.ac.ir/article_6678_14f5296a3881abcb990d22429a6ea53d.pdf [In Persian].
- Pertiwi, I., & Rahman, T. (2021). The role of religiosity on the relationship between task complexity, experience and audit judgement. *Journal of Islamic Accounting and Finance Research*, 3(2), 273-292 <https://journal.walisongo.ac.id/index.php/jiafr/article/view/8673>.
- Pourmehdi, F., Rouhi Aramaki, T., & Kariminia, M.M. (2021). Solutions for institutionalizing individual belief in the resurrection from the perspective of the Qur'an and Hadith. *Journal of New Achievements in Humanities Studies*, 4(46), 121-133 <https://www.jonahs.ir/showpaper/97770671664b81f5c1f927> [In Persian].

- Prasanti, O., & Yulianto, A. (2017). The influence of time budget pressure, auditor ethics, independence, and task complexity on audit quality with organizational commitment as intervening variable. *Accounting Analysis Journal*, 6(1), 119-127 <https://journal.unnes.ac.id/sju/index.php/aaj/article/view/20021>.
- Prasetyo, S., & Hanif, R.A. (2015). Pengaruh red flags, skeptisme profesional auditor, kompetensi, independensi, dan profesionalisme terhadap kemampuan auditor dalam mendeteksi kecurangan (Studi empiris pada kantor akuntan publik di pekanbaru, padang, dan medan yang terdaftar di iapi 2013). *Journal Online Mahasiswa (JOM) Bidang Ilmu Ekonomi*, 2(1), 1-15 <https://media.neliti.com/media/publications/33851-ID-pengaruh-red-flags-skeptisme-profesional-auditor-kompetensi-independensi-dan-pro.pdf>.
- Quadackers, L., Groot, T., & Wright, A. (2014). Auditors' professional skepticism: Neutrality versus presumptive doubt. *Contemporary Accounting Research*, 31(3), 639-657 <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12052>.
- Rasuli, N., & Torabi, M.A. (2019). *Step by step with PLS*. Tehran. Poyandegan Danesh Publications [In Persian].
- Rostamian, M.A. (2013). Responsibility and conscientiousness from the perspective of the Qur'an and the traditions of Ahl al-Bayt. *Research paper on the wisdom of Ahlal-Bayt*, 1(2), 31-50 [In Persian].
- Safi Khani, R., Safarzadeh, M., & Esna Ashari, H. (2022). Examining the relationship between professional doubt, knowledge of the employer and auditor's judgment. *Journal of Accounting Knowledge*, 13(1), 59-82 https://jak.uk.ac.ir/article_3013_e7a93a57dbe25fb0586e0fae6a841e2d.pdf [In Persian].
- Saraf, F., & Mohammadi, M. (2017). Investigating corporate governance and accountability based on quranic verses. *Accounting and Auditing Studies*, 6(21), 66-85 https://www.iaaas.com/article_98674_e0984c54ff9dafb02593fbda7dd7071a.pdf [In Persian].
- Sepasi, S., & Hassani, H. (2017). Relationship managers' religiosity with earnings management behavior. *Journal of Value and Behavioral Accounting*, 1(2), 17-40 <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-141-fa.html> [In Persian].
- Sharif al-Radi, M. (1993). *Nahj al-Balagheh (Lal Sobhi Saleh)*, Qom: Hijrat Publications [In Persian].
- Shojaiezand, A. (2005). A model for measuring religiosity in Iran. *Iranian Journal of Sociology*, 6(1), 34-66 http://www.jsi-isa.ir/article_25347_9e42fee7e38ae8152efc96d92424b63e.pdf [In Persian].
- Tamimi Amadi, A. (2015). *Gharral al-Hakm. Seyyed Hasan Sheikh al-Islami*. Qom. Ansarian Publications [In Persian].
- Westermann, K.D., Bedard, J.C., & Earley, C.E. (2015). Learning the "craft" of auditing: A dynamic view of auditors' on-the-job learning. *Contemporary accounting research*, 32(3), 864-896 <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12107>.
- Zare, I., Golami Jamkarani, R., Moradi, M., Babaeifard, A., & Jahangirnia, H. (2021). Accountability in accounting from the perspective of Islam by the focus on structuration theory. *Islamic Finance Researches*, 10(2), 831-855 https://ifr.isu.ac.ir/article_75922_e16c2c655aad6ba3f5f0a0eec571898a.pdf [In Persian].